

# KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný  
časopis pre jazykovú  
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu  
Ludovíta Štúra SAV  
a Jazykového odboru  
Matice slovenskej*

*Vychádza s finančnou podporou  
Ministerstva kultúry Slovenskej  
republiky*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,  
Juraj Glovňa, Robert Hammel,  
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-  
čová, Nicol Janočková, Ján Ka-  
čala, Anna Maričová, Sibyla Mis-  
lovičová, Jozef Mlacek, Slavomír  
Ondrejovič, Matej Považaj, Mária  
Šimková, Iveta Vančová, Pavol  
Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, Ján: Sto rokov od narode- nia Antona Jánošíka (1904 – 1971) ..	65
KAČALA, Ján: Dvojčlenný spájací výraz <i>ked' – tak</i> .....	69
HAMBÁLEK, Ľubomír – KOZA, Jú- lius – PITTICH, Eduard: Súpis termi- nov z astronómie (pokračovanie) .....	74

## Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvu obcí a miest (44) .....	94
---	----

## ZO STUDNICE RODNEJ REČI

SMATANA, Miloš: Ako chutí mlieko (2 – dokončenie) .....	102
--	-----

## ROZLIČNOSTI

Rod a skloňovanie geografického ná- zvu <i>Ťumeň</i> . M. P o v a ž a j .....	109
--	-----

## SPRÁVY A POSUDKY

Významné životné jubileum prof. PhDr. Jána Findru, DrSc. M. P o v a - ž a j .....	113
---	-----

## SPYTOVALI STE SA

<i>Krepovatenie vlasov</i> . I. V a n č o v á ....	116
--	-----

## Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (42). A. Š u f l i a r s k a .....	118
Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (8). M. P o v a ž a j .....	124

# KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 48, 2014, č. 2 (9. 5. 2014). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: [periodika@matica.sk](mailto:periodika@matica.sk), tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSSRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2013

Cena 1,20 €

*Sto rokov od narodenia Antona Jánošíka (1904 – 1971)*

JÁN KAČALA

V novšom období zásluhou svojho kvalitatívneho vzostupu a výrazného rozšírenia tematického záberu slovenská jazykoveda poskytuje už dost' súhrnných informácií aj o osobnostiach slovenskej jazykovedy pôsobiacich najmä v búrlivom 20. storočí, keď sa u nás predovšetkým bádanie v slovakistike rozvinulo do nebývalej hĺbky aj šírky. Takéto základné súhrnné informácie sú k dispozícii už aj o PhDr. Antonovi Jánošíkovi (7. 4. 1904 Bánovce nad Bebravou – 26. 11. 1971 Martin). Máme tu na mysli personálne heslo venované osobnosti Antona Jánošíka v Encyklopédii jazykovedy z roku 1993 (s. 201), ako aj naše medailóny publikované jednak v súbore príspevkov o osobnostiach slovenskej jazykovedy v 20. storočí v Kultúre slova roku 2006 (text venovaný Antonovi Jánošíkovi vyšiel v 1. čísle) a jednak v syntetickej publikácii Ján Kačala – Rudolf Krájčovič *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny* z roku 2006. Od Eugena Jónu, dlhoročného blízkeho spolupracovníka Antona Jánošíka, pochádza veľmi dôkladne skoncipovaný nekrológ za Antonom Jánošíkom, uverejnený v Slovenskej reči v 3. čísle ročníka 1972 a za ním toto číslo prináša kompletný *Súpis prác Antona Jánošíka za roky 1933 – 1971* z pera Ladislava Dvořáka. Informácie zahrnuté v týchto prameňoch nebudeme v príležitostnom príspevku venovanom 100. výročiu narodenia Antona Jánošíka opakovať. Sústreďíme sa skôr na sformulovanie niektorých zovšeobecňujúcich poznatkov podmienených najvýraznejšími znakmi jeho jazykovednej, ako aj vedecko-organizačnej a redaktorskej práce.

Za Jánošíkovo životné dielo možno pokladať spoluautorskú a spoluredaktorskú účasť na koncipovaní Slovníka spisovného jazyka slovenského A – J (spolu s Eugenom J ó n o m). Závažnosť tohto diela v danom období narástla tým, že šlo o prvý sústavný výkladový slovník súčasnej spisovnej slovenčiny, pripravovaný na pôde Matice slovenskej, a nemožno pochybovať o jeho mimoriadnom význame pre stabilizáciu spisovnej slovenčiny najmä v oblasti slovnej zásoby. Tento slovník mal totiž aktívne pôsobiť v čase, keď sa už bolo prekonalo obdobie najväčšej nestability a kodifikačnej roz dvojenosti v otázkach spisovného jazyka na Slovensku, keď sa už najmä od polovice 30. rokov 20. storočia plne v praxi aj v teórii potvrdila samostatnosť slovenského jazyka ako osobitného slovanského jazyka a keď sa v dejinách spisovnej slovenčiny začína nové obdobie – súčasné obdobie vo vlastnom zmysle slova. Tento medzník je daný súhrou spoločensko-politických udalostí, jazykových faktov, ako aj kodifikačných krokov v oblasti spisovnej slovenčiny. Na začiatku nového obdobia totiž stoja – ako všeobecná kodifikačná príručka – nové Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940, zredigované Antonom Augustínom B a n í k o m. Žiaľ, po skončení 2. svetovej vojny sa u nás spoločensko-politické podmienky nevyvíjali tak, aby sa koncipovanie a vydávanie rozpracovaného matičného slovníka bolo podporovalo, naopak, z viacerých dôvodov sa napokon koncipovanie aj vydávanie slovníka (vychádzal v rokoch 1946 – 1949 v zošitoch) zastavilo. Slovník zostal torzom, ale aj mnohostranným dokumentom svojej doby. Slovník je a zostáva prameňom poučenia o slovnej zásobe spisovnej slovenčiny v danom období a o jej lexikografickom opise. Anton Jánošík pri tejto práci osvedčil solidné poznanie slovnej zásoby slovenčiny, ako aj primeranú lexikologickú a lexikografickú akribiu.

Druhou oblasťou, ktorej sa chceme v príspevku zovšeobecňujúco dotknúť, je Jánošíkova spoluautorská účasť na formovaní celkového profilu prvého slovenského jazykovedného časopisu – Slovenskej reči. Máme tu na mysli jednak jeho autorstvo príspevkov uverejňovaných v Slovenskej reči od začiatku jej vychádzania v ročníku 1932/1933, osobitne v 30. a 40. rokoch 20. storočia, keď svojimi článkami pomáhal stabilizovať normu spisovnej slovenčiny, prispievať ku kontinuite jej vývinu a k orientovanosti časopisu najmä na zvyšovanie jazykovej kultúry a osobitne na pomoc jazykovému vzdelávaniu. Tomu slúžili celé seriály Jánošíkových príspevkov

uverejňovaných najprv pod názvom *Niečo zo školskej slovenčiny* (v ročníku 1933/1934), neskôr s názvom *Zo školskej slovenčiny* (v ďalších ročníkoch až po ročník 1938/1939, keď ho vo vzťahu k časopisu čakali nové úlohy). Medzi témy jeho statí publikovaných v Slovenskej reči patrila predovšetkým slovenská kvantita a skloňovanie niektorých typov podstatných mien, špeciálne skloňovanie cudzích priezvisk so zakončením *-er* a *-el*, ďalej skloňovanie gréckych vlastných a iných mien so zakončením *-as*, ako aj skloňovanie osobných mien so zakončením *-ec* a *-ek* (táto ostatná téma tiež vo viacerých pokračovaniach). Pravdaže, Jánošíkov celkový tematický záber bol ešte oveľa širší. Po kríze vyvolanej neschválením Bartkových Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1939 a po odchode Henricha B a r t k a z Matice slovenskej Anton Jánošík spolu s Jozefom Š k u l t é t y m roku 1939 preberá redaktorstvo Slovenskej reči a v tejto pozícii pôsobí do roku 1944. Po druhej svetovej vojne pracuje v redakcii Slovenskej reči ešte ďalšie tri roky.

Napokon v našej stati spomenieme už naznačené nasmerovanie vedecko-výskumnej činnosti Antona Jánošíka na zvyšovanie jazykovej kultúry a na jazykové vzdelávanie mládeže. Pri tomto zacielení jeho odbornej činnosti malo dôležitú úlohu to, že Anton Jánošík od absolvovania vysokoškolského štúdia slovenského a francúzskeho jazyka na konci 20. rokov 20. storočia až do svojho odchodu do dôchodku roku 1969 pôsobil ako stredoškolský profesor na viacerých slovenských školách a mal bezprostrednú skúsenosť nielen so školskou mládežou, ale aj so stavom vyučovania slovenského jazyka najmä v kritickom čase prvej Česko-slovenskej republiky, keď v školách na Slovensku pôsobilo hodne českých pedagógov a viacerí z nich práve aj vo svojej pedagogickej praxi naplňali ideológiu a politiku čechoslovakizmu. Ako o tom podáva svedectvo Jánošíkov syn Peter, ktorý tiež vyštudoval slovenský jazyk a istý čas pôsobil aj v oblasti výskumu slovenčiny (pozri Jánošík, 1996 a 2001), Antonovi Jánošíkovi záležalo na kvalitnom vzdelávaní mládeže práve v okruhu slovenského jazyka, a preto sa neraz dostával do konfliktných situácií s viacerými predstaviteľmi školskej správy, a tak ho často prekladali z miesta na miesto. Napokon roku 1940 sa usadil v Turčianskom Sv. Martine a tam pôsobil až do odchodu do dôchodku.

Jánošíkov blízky spolupracovník pri koncipovaní a redigovaní Slovníka spisovného jazyka slovenského Eugen J ó n a v citovanom nekrológu na záver píše, že „odborné dielo a účinkovanie A. Jánošíka v slovenskej jazy-

kovede bude mať trvalé miesto. V ťažkých časoch, keď bolo málo odborne pripravených Slovákov, svojimi jazykovednými prácami pomáhal hlbšie poznať slovenský jazyk, kultivovať ho a chrániť jeho čistotu“ (Jóna, 1972, s. 172). Najvyššiu hodnotu autor pripisuje Jánošíkovým prácam z oblasti hláskoslovnia, najmä štúdiám o kvantite a statiam venovaným jednotlivým slovám a ich tvarom, a osobitne vyzdvihuje jeho zásluhy „o prípravu slovenského slovníka a o zachovanie kontinuity vo vydávaní časopisu Slovenská reč“ (tamže). Súpis Jánošíkových prác svedčí o tom, že sa popri náročnej pedagogickej práci sústavne venoval vedeckej práci (s niekoľkoročným prerušením v 50. rokoch 20. storočia) a zostal jej verný do posledných chvíľ svojho pozemského života. A je priam symbolické, že ostatný uverejnený príspevok Antona Jánošíka s názvom *Niekoľko pripomienok k našej slovnej zásobe* redigoval práve autor tohto spomienkového textu ešte ako začínajúci hlavný redaktor Kultúry slova roku 1971 a že ostatný Jánošíkov jazykovedný príspevok vyšiel práve na stránkach Kultúry slova.

#### LITERATÚRA

DVONČ, Ladislav: Súpis prác Antona Jánošíka za roky 1933 – 1971. In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 3, s. 172 – 176.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík a kol. Bratislava: Obzor 1993. 220 s.

JÁNOŠÍK, Peter: Dr. Anton Jánošík (7. 4. 1904 – 26. 11. 1971). In: Slovenská reč, 1996, roč. 61, č. 6, s. 368 – 370.

JÁNOŠÍK, Peter: Slovenčina od kolisky po hrob. Spomienka na jazykovedca Antona Jánošíka. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 6, s. 372 – 374.

JÓNA, Eugen: Anton Jánošík (1904 – 1971). In: Slovenská reč, 1972, roč. 37, č. 3, s. 169 – 172.

KAČALA, Ján: Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia (4). Anton Jánošík – Jozef Štolc – Eugen Jóna. In: Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 1, s. 6 – 11.

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská 2006. 220 s.; 2., upravené a doplnené vyd. 2011. 233 s.

## Dvojčlenný spájací výraz *keď* – *tak*

JÁN KAČALA

Slovo *tak* ako súčasť dvojčlenného hypotaktického spájacieho výrazu stojí na čele hlavnej (syntagmaticky nadradenej) vety v súvetí a – pripomenieme to hneď na začiatku našej state – často v tejto pozícii platí ako nadbytočné, keďže neprináša nijakú sémantickú informáciu, alebo priamo zaťažuje náš jazykový prejav. Je to *tak* najmä vtedy, keď ako čisto formálny (odkazovací, takzvaný *t-ový*) prvok iba zaujíma pozíciu na čele hlavnej či nadradenej vety a formálne signalizuje jej začiatok bez toho, žeby v našej výpovedi plnilo nejakú reálnu významovú alebo aj formálnu (t. j. syntakticky výstavbovú) funkciu. Platí skôr opak, ktorý sme už naznačili, že sa totiž slovo *tak* v takej pozícii a funkcii vníma ako nepotrebné a zbytočné, ba priamo ako vyrušujúce pozorného používateľa spisovnej slovenčiny, lebo do nášho jazykového prejavu nič nedonáša. Môžeme to vidieť na príklade

(1) *Keď prídeme domov, tak sa najprv osprchujeme.*

Keď z takéhoto súvetia vypustíme slovo *tak*, význam ani štruktúru tejto nadradenej vety to vonkoncom neovplyvní, naopak, súvetie ako celok vyznieva ako plnohodnotné, obsahovo účinné a aj hladko zostavené:

(2) *Keď prídeme domov, najprv sa osprchujeme.*

Pravdaže, v tejto novej, úspornejšej verzii súvetia sa z rytmických dôvodov na inom mieste ocitá neprízvučné slovo *sa*, keďže ako príklonka (enklitika) je v našom jazyku odkázané na pozíciu po prvom prízvučnom slove či po prvom pevnom spojení slov, na ktorom sa vyskytuje úvodný vetný prízvuk. Preto v danom znení súvetia slovo *sa* stojí za dvojslabičným prízvučným slovom *najprv*. Na druhej strane slovo *sa* môže figurovať aj na samom konci takejto vety, a to vtedy, keď z rozoberanej hlavnej vety vypustíme príslovku *najprv* a keď túto vetu bude tvoriť iba zodpovedajúci tvar samého (prísudkového) slovesa *osprchovať* (*sa*):

(3) *Keď prídeme domov, osprchujeme sa.*

V príklade, ktorý sme uviedli ako prvý (1), nemôžeme slovo *tak* pokladať za relevantný prvok stavby súvetia a nemôžeme ešte hovoriť o plnohodnotnom dvojčlennom spájacom výraze *keď* – *tak*, ktorý je rozložený tak,

že na začiatku vedľajšej vety stojí časová podradňovacia spojka *ked'* a na začiatku – rovnako ako signál začiatku – hlavnej vety stojí slovo *tak*. Vo vedľajšej aj v hlavnej vete tu okrem spájacích výrazov máme plnovýznamové slová, ktoré vo vzájomných vzťahoch a im zodpovedajúcich tvaroch zreteľne prejavujú svoju príslušnosť do danej vety a nevyžadujú si už nijaké osobitné pomocné slová, ktorými by bolo treba signalizovať hranice vedľajšej a hlavnej vety na ich začiatku.

Na druhej strane za relatívne ustálený pokladáme dvojčlenný spájací výraz *ked' – tak* vo výroku, ktorý sa v našej tradícii pripisuje Jurajovi Jánošíkovi v súvisi s jeho dolapením a popravou:

(4) *Ked' ste si ma upiekli, tak si ma aj zjedzte!*

Tento príklad spomíname preto, že slovo *tak* sa v ňom ustálene vyskytuje na čele úplnej dvojčlennej vety, pričom ustálenosť celého výroku v uvedenej podobe pripisujeme najmä našej literárnej tradícii a školskej výučbe, v rámci ktorej sa daný výrok vyskytuje povedzme pri výklade básnickej skladby Jána Botta *Smrť Jánošíkova*. Pravdaže, túto hlavnú vetu by sme si vedeli predstaviť aj bez iniciálového slova *tak*, ale v podobe, ktorá nie je v bežnej reči ustálená:

(5) *Ked' ste si ma upiekli, už si ma aj zjedzte!*

Prípadne v trocha inej verzii:

(6) *Ked' ste si ma upiekli, môžete si ma aj zjest'!*

Je možné, že na ustálenie citovaného Jánošíkovho výroku v uvedenej podobe (4) pôsobil aj rytmický činiteľ, keďže obidve časti súvetia majú približne rovnaký počet slabík a sú vystavané – s jednou výnimkou, a to trojslabičného slovesného tvaru *upiekli* – na trochejskom metre.

Ináč je to však v takých súvetných celkoch, kde máme pred sebou neúplné, eliptické alebo veľmi úsporne až úsečne vybudované vety. Máme na mysli napríklad súvetia: *Ten, koho máte na mysli, sa volal „basiar“*. – *No dobre, ked' basiar, tak basiar*. (O. Sliacky) – *Ked' manželské áno, tak raz navždy*. – *Ked' rozchod, tak úplný*. – *Ked' čaj, tak Teekanne* (televízna reklama z konca roka 2013). – *Ked' treba, tak treba*. – *Ked' nemožno, tak nemožno*. – *Ked' sa nedá, tak sa nedá*. – *Ked' nie, tak nie*. V takých a podobných najmä neúplných vetách spravidla chýbajú práve rozhodujúce prvky vety, ktoré by ju robili plnohodnotnou vetou, konkrétne určité slovesné tvary, ktoré tým, že realizujú gramatické



kategórie spôsobu a času, zároveň vyjadrujú, že istá veta je (plnohodnotnou) vetou a môže vstupovať do súvetného celku aj s inou vetou. Keďže plnovýznamové slovesá s funkciou plnohodnotného prísudku dvojčlennej vety alebo plnohodnotného vetného základu jednočlennej vety sú tu vo väčšine prípadov elidované (vypustené), významová váha vety a súvetia nevyhnutne leží väčšmi na zvyšných prvkoch vety – vrátane neplnovýznamových. A tým si vysvetlíme z á v ä z n ú prítomnosť slova *tak* na začiatku hlavných viet v citovaných súvetiach; z toho vyplýva, že uvedené súvetia by bez slova *tak* na začiatku nadradenej vety neplnili svoju systémovú ani komunikatívnu funkciu, takže by sme ich nemohli vnímať ako systémovo aj komunikatívne plnohodnotné. Práve tu sa ukazuje, že môžeme konštatovať jestvovanie osobitného dvojčlenného (korelovaného) spájacieho výrazu *ked' – tak*, fungujúceho pri uvádzaní súčastí istého typu podradovacieho súvetia. Pravdaže, žiada sa dodať, že v príkladoch uvedených na začiatku tohto odseku vedľajšia veta, uvedená spojkou *ked'*, už nevyjadruje význam času, tak ako to bolo v príkladoch (1) – (3) rozoberaných na začiatku nášho textu, lež význam podmienky.

Tento význam sa v našom jazyku najčastejšie vyslovuje základnou podmienkovou spojkou *ak*, ktorou môžeme spojku *ked'* upotrebenú v našich príkladoch (4) – (6) a v predchádzajúcom odseku nahradiť. Na ilustráciu podmienkovej spojky *ak* v takýchto neúplných vetách môžeme priniesť príklad z diela M. Bátorovej: *Tento ahistorický prístup... principiálne neberie do úvahy individuálny vývinový ráz národných spoločností, a ak, tak len ako vlastnú chybu a negatívum povedzme slovenskej „kolektivity“*. Tu spojka *ak* s podmienkovým významom sama, osihotene signalizuje podmienkovú vedľajšiu vetu, ktorá odkazuje na obsah predchádzajúcej časti textu. Je to isté krajné riešenie, podmienené tým, že takto naznačená podmienková vedľajšia veta je na osi *áno – nie* v pozícii kladnej vety a tá je súvzťažná s predchádzajúcou vetou, v ktorej sa prísudkové sloveso vyskytuje so záporom (*neberie /do úvahy/*) a platí teda ako záporná.

V akademickej *Morfológii slovenského jazyka* z roku 1966, kde sa podáva kompletný výpočet a systematický výklad spojok ako slovného druhu, ako aj podrobná charakteristika sémantiky a štylistických vlastností jednotlivých spojok, v rámci spracovania spojky *ked'* sa dvojčlenný spájací výraz *ked' – tak* osobitne nespomína. Na strane 724 sa uvádza, že „spojka *ked'* sa bežne používa aj ako podmienková spojka“ (myslí sa popri svojom základnom časovom význame) a ilustruje sa prísloviem *Ked' máš škodu, o posmech sa nestaraj!* Aj

naše citované príklady s elidovaným prísudkovým slovesom môžeme z hľadiska významovej náplne podrad'ovacej vety priradiť k tomuto výkladu aj príkladu. Z druhej strany sa v Morfológii slovenského jazyka na strane 705 pri spojke *ak* píše, že to je základná podmienková spojka a „často sa používa v korelovaných dvojiciach *ak – tak*, *ak – nuž*. Zriedkavý je knižný variant *v (tom) prípade – ak*, častejšie *vtedy – ak*“. Aj na túto súvzťažnú dvojčlennú spojku uvedieme niektoré príklady: *Ak Rusi s Čiňanmi... zoslabnú, ak zanedbajú takú vec, ako je obrana, tak je s nimi amen.* (F. Hečko) – */Umelci/ si boli vedomí, že ak sa ich dielo stane známym napr. v Paríži, tak sa najpravdepodobnejšie stane známym aj vo svete.* (S. Boldocký) – *Ak sálajúce plamienky nemajú ten správny lesk, tak ich zadupe. Ak ho majú, nechá ich horieť až do samého brieždenia.* (O. Sliacky) – *Ak Filipovci vec neusporiadajú (oni by usporiadali, keby mohli), tak s'ahovať sa nebudeme.* (F. Hečko)

Ukazuje sa, že aj v prípade súvzťažnej spojky *ak – tak* s významom podmienky je odkazovací výraz na čele plne vybudovanej hlavnej vety nadbytočný. No zato nevyhnutný je *vtedy*, keď hlavná veta nie je plnohodnotne gramaticky stvárnená a upotrebujú sa v nej rozmanité náhradné výrazy. Tento stav je rovnaký ako v prípade synonymného dvojčlenného spájacieho výrazu *keď – tak*, o ktorom sme hovorili v prvej časti nášho príspevku. Potvrdzujú to aj príklady: *Dnes mám 52 rokov. Ide to – len kedysi nedávno som mal 32. Ak to aj naďalej bude tak utekať, tak – nič.* (F. Hečko) – *Teraz je otázka:... Áno alebo nie?! Ak – hej, tak pokojne píšete a dajte pokoj dráždivým rečiam, ak nie – tak „má ucta“!* (F. Hečko) – *Ak práca, tak poriadna.* (tlač 2013)

Myslíme si, že citovaný poznatok o spojke *ak* možno rovnako uplatniť aj pri spojke *keď* v podmienkovom význame a konštatovať tak jestvovanie analogického súvzťažného spojkového výrazu *keď – tak*. Takýto dvojčlenný spájací výraz sa napokon uvádza v práci *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax* od dvojice autorov J. Oravec – E. Bajziková (1. vyd. z roku 1982) pri charakteristike podmienkových (kondicionálnych) vedľajších viet (na stranách 197 – 198). Pravdaže, tento dvojčlenný výraz sa tu spomína iba ako jeden z viacerých takýchto „súvzťažných dvojíc“, pričom sa bližšie nediferencujú podmienky, za ktorých sa jednotlivé dvojice upotrebujú, a výpočet sa ani nepredkladá ako úplný, takže sa predpokladajú aj ďalšie takéto dvojice.

Slovko *tak* ako druhá časť opisovaného spájacieho výrazu je aj v tomto význame synonymné so slovom *nuž*; môžeme teda konštatovať aj jestvovanie

variantného spájacieho výrazu *ked' – nuž*, ktorý je plne synonymný s výrazom *ked' – tak*, vedľajšia veta teda vyjadruje podmienku. Potvrdzujú to aj príklady, v ktorých použijeme spájací výraz *ked' – nuž*: *Ked' manželské áno, nuž raz navždy.* – *Ked' rozchod, nuž úplný.* – *Ked' čaj, nuž (len) Teekanne.* – *Ked' sa nedá, nuž sa nedá.* – *Ked' nie, nuž nie.* Príklady so slovom *nuž* v druhej časti spájacieho podmienkového výrazu so spojku *ked'* v porovnaní s príkladmi so slovom *tak* pôsobia ako mierne živšie, prípadne hovorovejšie.

Z nášho doterajšieho výkladu sa jednoznačne ukazuje, že rozoberaný spájací výraz vo svojej druhej časti (ktorú tvorí slovo *tak*) je iba potenciálny, nie záväzný vtedy, keď máme pred sebou plnohodnotne vybudované obidve časti súvetia. Na druhej strane sa záväzne upotrebuje predovšetkým v takých prípadoch, keď v jednej (hlavnej) vete súvetia alebo v obidvoch súvetných častiach chýbajú (sú elidované) plnovýznamové pomenovania dôležité z hľadiska regulárnej výstavby súvetia, ako aj z hľadiska identifikovania prinášanej informácie. O záväznom používaní slova *tak* ako pevnej súčasti dvojčlenného spájacieho výrazu *ked' – tak* treba hovoriť aj vtedy, keď ide o krátke a úsečné súvetné vyjadrenia, v ktorých sa jadrový výraz – plnovýznamové alebo aj neplnovýznamové pomenovanie – vyskytuje v obidvoch častiach súvetia. V prípade takto vystavaných viet sa teda formálne neplnovýznamové prvky stávajú relevantnými zložkami pri formálnej výstavbe súvetia aj pri identifikovaní jeho informačnej hodnoty, prípadne sa jeden jadrový výraz vyskytuje aj vo vedľajšej, aj v hlavnej vete súvetia (myslíme tu na citované príklady s vetnými príslovkami *treba, možno/nemožno*, s neosobným slovesným tvarom *nedá sa* alebo so záporovou časticou *nie*). Integrálnou súčasťou syntagmatickej formy v takýchto podrad'ovacích súvetiach je aj pevný slovosled súvetných častí.

Len na základe splnenia uvedených podmienok a súhry daných činiteľov môžeme uvedené súvetia so súvzťažnou spojkou *ked' – tak* v našom jazyku pochopiť ako súvetia a s týmým významom, ako sú myslené a vyslovené. Uvedené tri podmienky regulárneho výskytu súvzťažného spájacieho výrazu *ked' – tak* treba pri opise tohto spájacieho výrazu v gramatických prácach o spisovnej slovenčine aj výslovne konštatovať. Tým sa zreteľne odlišia prípady reálneho výskytu spájacieho výrazu *ked' – tak* od tých prípadov, keď slovo *tak* figuruje na čele hlavnej vety súvetia ako nezáväzné, ba nadbytočné. Videli sme, že ako nadbytočné sa slovo *tak* vyskytuje najmä v súvetiach, keď vedľajšia veta uvedená spojkou *ked'* má časový význam.

Dôležité je však najmä to, čo sme už naznačili, že totiž v spájacom výraze *keď – tak* majú jeho členy pevné poradie, ktoré nemožno zameniť, a že súvetné členy uvedené týmito výrazmi majú p e v n ý s l o v o s l e d, prípadne vetosled: na prvom mieste je podmienková vedľajšia veta uvedená spojkou *keď* a na druhom mieste je hlavná veta uvedená druhou časťou spájacieho výrazu – slovom *tak*.

#### LITERATÚRA

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 270 s.

### *Súpis termínov z astronómie (pokračovanie)*

Predchádzajúci súpis termínov z astronómie bol publikovaný v Kultúre slova, 2012, roč. 46, č. 6, s. 331 – 340, od autorov J. Koza a E. Pitticha. Súpisy sú výsledkom práce Terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied v zložení RNDr. Eduard Pittich, DrSc. (predseda), RNDr. Štefan Gajdoš, PhD., Mgr. Mária Hajduková ml., PhD., Mgr. Ľubomír Hambálek, RNDr. Drahomír Chochol, DrSc., Mgr. Július Koza, PhD., PaedDr. Matej Považaj, CSc. Tento súpis termínov autorsky pripravili Ľ. Hambálek, J. Koza a E. Pittich. Niektoré heslá už boli publikované v predchádzajúcich súpisoch, v tomto súpise sa uvádzajú ich upravené verzie.

#### **adaptívna optika**

systém korigujúci malým deformovateľným zrkadlom poškodenie obrazu spôsobené seeingom

#### **aktívna optika**

systém korigujúci deformácie zrkadiel d'alekohľadu vyvolané mechanickým napätím, vetrom a teplotou

## **Alfa Centauri pozri Rigil Centaurus**

### **altazimutálna montáž**

montáž ďalekohľadu s jednou horizontálnou a s jednou vertikálnou osou; umožňuje nastavenie pozorovacieho prístroja v horizontálnych súradniciach

### **astronómia**

vedecká disciplína študujúca vesmírne objekty a vzťahy medzi nimi; jedna z najstarších vied

### **atmosférické slapy**

zmeny tvaru atmosféry planéty vyvolané teplotným rozdielom medzi dennou a nočnou stranou planéty

### **$\alpha$ Cen pozri Rigil Centaurus**

### **$\alpha$ Centauri pozri Rigil Centaurus**

### **Balmerova séria**

postupnosť spektrálnych čiar vznikajúcich prechodmi medzi druhou hladinou a vyššími hladinami atómu neutrálneho vodíka

### **binovanie**

softvérové spájanie viacerých obrazových elementov do jedného

### **blízke ultrafialové žiarenie**

ultrafialové žiarenie s vlnovou dĺžkou od 200 nm do 400 nm

### **Ca II H**

spektrálna čiara jedenkrát ionizovaného vápnika s vlnovou dĺžkou 396,8 nm; označenie písmenom H zaviedol J. Fraunhofer

### **Ca II K**

spektrálna čiara jedenkrát ionizovaného vápnika s vlnovou dĺžkou 393,4 nm; označenie písmenom K zaviedol H. Draper

## **CCD**

skratka pre súčiastku s nábojovou väzbou; z angl. *Charge Coupled Device*

## **CCD čip**

polovodičový záznamník obrazu zaznamenávajúci obraz vo forme matice pixelov

## **CCD detektor**

detektor citlivý na svetlo meniaci fotóny na elektróny

## **CCD fotometer**

fotometer založený na princípe CCD detektora

## **CCD fotometria**

meranie fotometrických veličín CCD fotometrom

## **CCD kamera**

kamera zaznamenávajúca obraz na CCD čip

## **CCD matica**

matice pixelov

## **Ceres**

trpasličia planéta z hlavného pásu planétok

**CMOS** skratka pre doplňujúci sa kov; z angl. *Complementary Metal-Oxide Semiconductor*

## **CMOS aktívny senzor**

CMOS pixel vyhodnocujúci šum s jeho následnou elimináciou

## **CMOS detektor**

detektor citlivý na svetlo meniaci fotóny na elektróny, v ktorom na rozdiel od CCD detektora každý pixel možno čítať samostatne

## **COBE**

satelit určený na výskum reliktového žiarenia; skratka z angl. *Cosmic Background Explorer*

## **COROT**

kozmický ďalekohľad slúžiaci od roku 2006 na štúdium konvekcie a rotácie hviezd a hľadanie tranzitujúcich extrasolárnych planét; skratka z franc. *Convection Rotation et Transits planétaires*

## **čas**

štvrtý rozmer priestoročasu

## **čip**

malé elektronické zariadenie z polovodičového materiálu

## **difrakčný limit**

najmenšia uhlová vzdialenosť dvoch bodov, ktoré optická sústava zobrazí ako dva samostatné body

## **dotyčnicová dvojhviezda**

zákrytová dvojhviezda, ktorej zložky majú z pohľadu pozorovateľa malý vzájomný prekryv

## **dvojhviezda = dvojhviezdna sústava**

sústava dvoch hviezd vzájomne gravitačne viazaných, pohybujúcich sa okolo spoločného ťažiska

## **dvojhviezdna sústava** pozri **dvojhviezda**

## **dynamické rádiové spektrum**

časový záznam rádiového žiarenia súčasne v rôznych vlnových dĺžkach

## **Dysomnia**

mesiac trpasličej planéty Eris

## **Dysonova teplota**

teplota povrchu hypotetickej sféry s polomerom okamžitej vzdialenosti planéty od hviezdy

**d'aleké ultrafialové žiarenie = vákuové ultrafialové žiarenie**

ultrafialové žiarenie s vlnovou dĺžkou od 100 nm do 400 nm

**efektívna teplota**

teplota absolútne čierneho telesa vyžarujúceho rovnaké množstvo energie ako skúmané teleso

**Einsteinov prstenec**

obraz vznikajúci relativistickým ohybom svetla v gravitačnom poli veľmi hmotného objektu v popredí

**ekvatoriálna montáž** pozri **paralaktická montáž**

**ekvatoriálne súradnice** pozri **rovníkové súradnice**

**elektromagnetické vlnenie** pozri **elektromagnetické žiarenie**

elektromagnetické žiarenie = elektromagnetické vlnenie

žiarenie pozostávajúce z energetických vĺn elektrického a magnetického poľa

**Eris**

trpasličia planéta z Kuiperovho pásu

**ešeletové spektrum**

spektrum získané ešeletom

**ESI**

index fyzickej podobnosti extrasolárnej planéty so Zemou; skratka z angl. *Earth Similarity Index*

**EUV oblasť**

extrémna ultrafialová oblasť spektra; skratka EUV z angl. *Extreme Ultraviolet*



**extrémne ultrafialové žiarenie**

ultrafialové žiarenie s vlnovou dĺžkou od 1 nm do 31 nm

**flat field pozri vyrovnávacia snímka****flokula = chromosférická flokula = pláž**

oblasť zvýšeného žiarenia pozorovaná v silných spektrálnych čiarach chromosféry a v čiarach prechodnej oblasti

**fotosféra**

viditeľný povrch Slnka, vrstva v hrúbke približne 500 km priehľadná pre svetlo

**fúzor**

teleso, v ktorom prebiehajú alebo prebiehali termojadrové reakcie

**G pás**

sústava spektrálnych čiar tvorená molekulami CH s vlnovou dĺžkou 430,5 nm; označenie zaviedol J. Fraunhofer

**galaktický vietor**

hypotetický trvalý únik častíc z galaxie; analógia slnečného vetra

**gama astronómia =  $\gamma$  astronómia**

oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti gama žiarenia

**gama záblesk**

záblesk gama žiarenia; elektromagnetické žiarenie s najväčším pozorovaným výkonom vo vesmíre

**gama žiarenie =  $\gamma$  žiarenie**

elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou kratšou ako 124 pm

**granula**

element granulácie viditeľný ako jasné miesto vo fotosfére s priemerom približne 1000 km, v ktorom horúca plazma vystupuje na povrch

## **granulácia**

bunková štruktúra fotosféry pripomínajúca včelí plást, vznikajúca v dôsledku konvekcie

$\gamma$  **astronómia** pozri **gama astronómia**

$\gamma$  **žiarenie** pozri **gama žiarenie**

## **H <sub>$\alpha$</sub>**

najsilnejšia čiara Balmerovej série s vlnovou dĺžkou 656,3 nm vznikajúca prechodom medzi druhou a tretou hladinou atómu neutrálneho vodíka

## **hierarchická hviezdna sústava**

viacnásobná hviezda, v ktorej vzájomné vzdialenosti hviezd sú rádovo rozdielne

## **hierarchická planetárna sústava**

planetárna sústava, v ktorej vzájomné vzdialenosti planét alebo extrasolárnych planét sú rádovo rozdielne

## **Hiiaka**

mesiac trpasličej planéty Humea

## **Hinode**

kozmicke slnečne observatórium vybavené optickým, ultrafialovým a röntgenovým ďalekohľadom; z jap. s významom *východ Slnka*

**hlavný pás asteroidov** pozri **hlavný pás planétok**

**hlavný pás planétok = hlavný pás asteroidov**

planétky obiehajúce Slnko v oblasti medzi Marsom a Jupiterom

## **horúci Jupiter**

extrasolárna planéta s hmotnosťou porovnateľnou alebo vyššou, ako má Jupiter, ktorá obieha materskú hviezdu vo vzdialenosti menšej ako 0,5 AU

**horúci pixel = nasýtený pixel = saturovaný pixel**  
nefunkčný pixel

### **Humea**

trpasličia planéta z Kuiperovho pásu

### **Hvezdáreň na Skalnatom plese**

jedno z pracovísk Astronomického ústavu Slovenskej akadémie vied

### **hviezdny vietor**

trvalý únik častíc z hviezdy; analógia slnečného vetra

### **hybnosť telesa**

súčin hmotnosti a vektora rýchlosti telesa

### **Hydra**

mesiac trpasličej planéty Pluto

### **Cháron**

mesiac trpasličej planéty Pluto

### **chromosféra**

oblasť atmosféry Slnka medzi fotosférou a korónou vyžarujúca vo viditeľnej oblasti spektra, najmä v čiarach Ca II H a K a Balmerovej série

### **chromosférická flokula pozri flokula**

### **chromosférická sieť**

nepravidelná sieť s jasnými hranicami a tmavými vnútrobunkovými oblasťami zodpovedajúcimi supergranulácii pozorovanej hlavne v najsilnejších chromosférických čiarach Ca II K a H

*chromosférická granulácia* (zastar.)

zrnitý vzhľad chromosféry

### **infračervená astronómia**

oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti infračerveného žiarenia

**infračervené žiarenie**

elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 700 nm do 1 mm

**infračervený triplet Ca II**

trojica spektrálnych čiar ionizovaného vápnika s vlnovou dĺžkou 849,8 nm, 854,2 nm a 866,2 nm

**intermediálny polár**

typ kataklizmatickej premennej dvojhviezdy s akréčnym diskom okolo bieleho trpaslíka

**jasný most**

jasná lineárna štruktúra v umbre

**kataklizmatická premenná dvojhviezda**

tesná dvojhviezda nepravidelne a prudko zvyšujúca svoju jasnosť v dôsledku prenosu hmoty (akrécie) z hlavnej zložky na bieleho trpaslíka

**Kepler**

kozmickeý ďalekohľad NASA hľadajúci od roku 2009 tranzitujúce extrasolárne planéty podobné Zemi

**konvekcia**

prenos energie veľkoškálovým prúdením tekutiny

**kontinuum**

spojitá časť spektra bez spektrálnych čiar

**L dráha pozri libračná dráha****Lagrangeov bod pozri libračný bod****Laplaceova rovina**

rovina kolmá na vektor momentu hybnosti sústavy

**libračná dráha = L dráha**

dráha extrasolárnej planéty librujúcej v okolí jedného z Lagrangeových bodov v dvojhviezdnej sústave

### **libračný bod = Lagrangeov bod**

jeden z piatich bodov v sústave dvoch telies pohybujúcich sa okolo spoločného hmotného stredu, v ktorom sú gravitačné účinky oboch telies v dynamickej rovnováhe; označujú sa  $L_1$ ,  $L_2$ ,  $L_3$ ,  $L_4$  a  $L_5$

### **Ly <sub>$\alpha$</sub>**

najsilnejšia čiara Lymanovej série s vlnovou dĺžkou 121,6 nm vznikajúca prechodom medzi prvou a druhou hladinou atómu neutrálneho vodíka

### **Lymanova séria**

postupnosť spektrálnych čiar vznikajúcich prechodmi medzi prvou hladinou a vyššími hladinami atómu neutrálneho vodíka

### **magnetická rekonexia**

zmena konfigurácie magnetického poľa spojená s explozívnym uvoľnením magnetickej energie a jej premenou na iné formy

### **magnetický element**

silotrubica magnetického poľa s priemerom 50 – 150 km vo fotosfére s magnetickou indukciou približne 0,1 T

### **magnetogram**

grafický záznam indukcie magnetického poľa s rozlíšením kladnej a zápornej polarít

### **magnetokonvekcia**

konvekcia plazmy v magnetickom poli

### **Makemake**

trpasličia planéta z Kuiperovho pásu

### **mäkké röntgenové žiarenie**

röntgenové žiarenie s vlnovou dĺžkou nad 0,1 nm

### **medzigranulárny priestor**

tmavé miesta medzi granulami, v ktorých chladná plazma klesá pod slnečný povrch

**metóda časovania**

metóda využívajúca zaznamenávanie pulzov pulzara na detegovanie extrasolárnej planéty

**metóda priameho pozorovania**

metóda využívajúca priame pozorovanie na detegovanie extrasolárnej planéty

**metóda radiálnej rýchlosti**

metóda využívajúca Dopplerov jav na detegovanie extrasolárnej planéty

**metóda zákrytu**

metóda využívajúca primárny alebo sekundárny zákryt na detegovanie extrasolárnej planéty

**miestny poludník**

poludník prechádzajúci daným miestom na povrchu nebeského telesa

**mikrošoškovkanie**

zjasnenie objektu spôsobené nerozlíšením Einsteinovho prstenca

**mikrovlnná astronómia**

oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti mikrovlnného žiarenia

**mikrovlnné žiarenie**

elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 1 mm do 1 m

**moment hybnosti telesa**

vektorový súčin polohového vektora a hybnosti telesa

**multikonjugovaná adaptívna optika**

adaptívna optika s viacerými deformovateľnými zrkadlami schopná korigovať väčšie zorné pole

## **Namaka**

mesiac trpasličej planéty Humea

## **nasýtený pixel pozri horúci pixel**

## **nepriama rotácia = retrográdna rotácia**

rotácia telesa v opačnom smere, ako sa teleso pohybuje po obežnej dráhe

## **neutrálna čiara**

hranica medzi opačnými magnetickými polaritami

## **Nix**

mesiac trpasličej planéty Pluto

## **obývateľná planéta**

planéta v obývateľnej zóne

## **obývateľná zóna**

oblasť v okolí hviezdy, v ktorej planéta musí mať vodu v tekutom skupenstve

## **OGLE**

dalekohľad hľadajúci prejavy temnej hmoty a extrasolárne planéty; skratka z angl. *Optical Gravitational Lensing Experiment*

## **optická astronómia**

oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti viditeľného žiarenia

## **optická dvojhviezda**

dve hviezdy vo veľkej vzdialenosti od seba bez vzájomnej gravitačnej viazanosti premietajúce sa do rovnakého smeru na oblohe

## **P dráha pozri planetárna dráha**

**paralaktická montáž = ekvatoriálna montáž**

montáž ďalekohľadu, pri ktorej jedna os (polárna) je rovnobežná so zemskou osou; umožňuje nastavenie pozorovacieho prístroja v rovníkových súradniciach

**pixel**

obrazový element v digitálnom zázname obrazu; skratkové slovo z angl. *picture element*

**planemo**

teleso s dostatočnou hmotnosťou na udržanie sférického tvaru v hydrostatickej rovnováhe, v ktorého jadre neprebiehajú termojadrové reakcie

**planetárna dráha = P dráha**

dráha extrasolárnej planéty obiehajúcej obe hviezdy v dvojhviezdnej sústave

**planetárna migrácia**

zmena dráhových elementov planéty počas dlhej časovej škály

**pláž pozri flokula**

**Pluto**

trpasličia planéta z hlavného pásu planétok; do roku 2006 zaradená medzi planéty

**plutoid**

trpasličia planéta pohybujúca sa za dráhou Neptúna

**polár**

typ kataklizmatickej premennej dvojhviezdy bez akrečného disku okolo bieleho trpaslíka s veľmi silným magnetickým poľom

**potenciálne obývateľná planéta**

planéta, ktorej dráha čiastočne leží v obývateľnej zóne



### **potenciálová studňa**

úložisko pre elektrický náboj v polovodiči vytvorený dopadom fotónu na polovodič

### **pozad'ová dvojhviezda**

zákrytová dvojhviezda, ktorej obraz pri danej rozlišovacej schopnosti detektora splýva s obrazom inej nezákrytovej hviezdy

### **prechod = tranzit = primárny zákryt**

úkaz, pri ktorom z pohľadu pozorovateľa nebeské teleso s menšími uhlovými rozmermi prechádza pred diskom nebeského telesa s väčšími uhlovými rozmermi

### **prechodová vrstva**

priestorovo veľmi nehomogénna oblasť medzi relatívne chladnou chromosférou a horúcou korónou

### **priama rotácia = prográdna rotácia**

rotácia telesa v rovnakom smere, ako sa teleso pohybuje po obežnej dráhe

### **primárny zákryt pozri prechod**

### **prográdna rotácia pozri priama rotácia**

### **rádiová astronómia**

oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti rádiového žiarenia

### **rádiové žiarenie**

elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 1 mm do 100 km

### **retrográdna rotácia pozri nepriama rotácia**

### **reverzná granulácia**

štruktúra pozorovaná vo vyšších vrstvách fotosféry s tmavými granulami a svetlými medzigranulovými priestormi

## **RHESSI**

kozmičné slnečné observatórium pozorujúce v oblasti tvrdého röntgenového žiarenia a gama žiarenia zamerané na výskum urýchľovania častíc a uvoľňovania energie v slnečných erupciách; skratka z angl. *The Reuven Ramaty High Energy Solar Spectroscopic Imager*

### **rigidná rotácia**

rotácia, pri ktorej všetky body na povrchu a vnútri telesa rotujú rovnakou uhlovou rýchlosťou

### **Rigil Centaurus = Toliman = $\alpha$ Centauri = Alfa Centauri = $\alpha$ Cen**

najjasnejšia hviezda súhvezdia Centaurus, tretia najjasnejšia hviezda oblohy, skr.  $\alpha$  Cen

### **rovníkové súradnice = ekvatoriálne súradnice**

sférické súradnice, rektascenzia a deklinácia rovníkovej súradnicovej sústavy

### **rovnostranná hviezdna sústava**

viacnásobná hviezda, v ktorej vzájomné vzdialenosti hviezd sú približne rovnaké

### **rovnostranná planetárna sústava**

planetárna sústava, v ktorej vzájomné vzdialenosti planét alebo extrasolárnych planét sú približne rovnaké

### **rovnovážna teplota**

teplota definovaná Stefanovým-Boltzmanovým zákonom

### **röntgenové žiarenie (nevhod. *X*-žiarenie)**

elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 0,01 nm do 10 nm

### **rýchlosť**

fyzikálna veličina vyjadrujúca zmenu polohy telesa za daný čas

## **S dráha** pozri **satelitná dráha**

### **samostatne žiariaca planéta**

mladé vývojové štádium planéty, ktorej efektívna teplota je vyššia ako jej rovnovážna teplota

### **satelitná dráha = S dráha**

dráha extrasolárnej planéty obiehajúcej okolo jednej hviezdy v dvoj-hviezdnej sústave

### **saturovaný pixel** pozri **horúci pixel**

### **seeing**

kvalita obrazu vzdialeného objektu vytvoreného optickou sústavou podmienená turbulenciou atmosféry, cez ktorú sa objekt pozoruje; meria sa v oblúkových sekundách, pričom menšia hodnota znamená kvalitnejší obraz

### **sekundárny zákryt**

úkaz, pri ktorom z pohľadu pozorovateľa nebeské teleso s menšími uhlovými rozmermi prechádza za diskom nebeského telesa s väčšími uhlovými rozmermi

### **slapy**

zmeny tvaru telesa vyvolané pôsobením vonkajšej gravitačnej sily

### **Solar Heliospheric Observatory = SOHO**

kozmicke slnečné observatórium pozorujúce od roku 1996 atmosféru a heliosféru Slnka od vizuálnej oblasti až po EUV oblasť spektra; skratka SOHO z angl. *The Solar and Heliospheric Observatory*

### **spektrálna čiara**

krátky úsek spektra s takmer skokovým poklesom alebo nárastom intenzity vzhľadom na susedné kontinuum; v prvom prípade sa hovorí o absorpčnej čiare, v druhom o emisnej čiare

### **spektropolarimetria**

meranie polarizácie žiarenia v spektrálnych čiarach

### **spektrum**

obraz rozloženia energie v žiarení zdroja vytvorený optickou sústavou

### **spikula**

jasný lúčovitý útvar pozorovaný najčastejšie v spektrálnej čiare  $H_{\alpha}$  na okraji disku Slnka

### **STEREO**

dvojica identických kozmických slnečných observatórií, označená A a B, určená na stereoskopické štúdium prejavov slnečnej aktivity; skratka z angl. *Solar Terrestrial Relations Observatory*

### **substelárne teleso**

teleso s hmotnosťou menšou, aká je potrebná na udržanie termojadrových reakcií

### **superzem**

extrasolárna planéta podobná Zemi

### **SuperWASP**

projekt dvoch robotických ďalekohľadov na Kanárskych ostrovoch a v Južnej Afrike na monitorovanie celej oblohy a na vyhľadávanie tranzitujúcich extrasolárnych planét; skratka WASP z angl. *Wide Angle Search for Planets*

### **svetová strana**

jeden zo štyroch hlavných smerov priesečníka miestneho poludníka s horizontom; juh, západ, sever, východ

### **telurická čiara = terestriálna čiara**

spektrálna čiara v spektre zdroja vytvorená molekulami zemskej atmosféry

### **telurický pás = terestriálny pás**

sústava telurických čiar pozorovaná s nízkym spektrálnym rozlíšením

### **temná energia**

hypotetická energia neznámej podstaty spôsobujúca zrýchľovanie rozpínania vesmíru

### **temná hmota**

neznáma forma hmoty prejavujúca sa gravitačnými účinkami

### **temná snímka**

snímka zhotovená kamerou pri zavretej uzávierke s nenulovou expozíciou

### **terestriálna čiara pozri telurická čiara**

### **terestriálna planéta**

1. planéta, ktorej povrch tvorí hranica jej tuhého alebo tekutého vnútra
2. extrasolárna planéta, ktorá môže byť s tekutým alebo tuhým povrchom

### **terestriálny pás pozri telurický pás**

### **Teta Orionis pozri Trapéz Orióna**

### **Toliman pozri Rigil Centaurus**

### **tranzit pozri prechod**

### **tranzitujúca exoplanéta pozri tranzitujúca extrasolárna planéta**

**tranzitujúca extrasolárna planéta = tranzitujúca exoplanéta**  
extrasolárna planéta, pri ktorej možno pozorovať prechod

### **Trapéz Orióna = $\theta$ Orionis = Teta Orionis = $\theta$ Ori**

dynamicky nestabilná šesťnásobná hviezda, v ktorej vzdialenosti medzi štyrmi hviezdami sú približne rovnaké; predstaviteľ viacnásobných hviezd typu trapéz

## **TrES**

sieť automatizovaných ďalekohľadov hľadajúcich tranzitujúce extrasolárne planéty; skratka z angl. *Trans-atlantic Exoplanet Survey*

## **trójan**

planétka rodiny Trójanov

## **Trójania**

dve rodiny planétok nachádzajúcich sa v blízkosti libračných bodov L4 a L5 Jupiterovej dráhy

## **TRACE**

kozmičné slnečné observatórium určené na pozorovanie prechodovej vrstvy a koróny v EUV oblasti; skratka z angl. *Transition Region And Coronal Explorer*

## **tvrdé röntgenové žiarenie**

röntgenové žiarenie s vlnovou dĺžkou kratšou ako 0,1 nm

## **♁ Ori pozri Trapéz Orióna**

## **♁ Orionis pozri Trapéz Orióna**

## **ultrafialová astronómia**

oblasť astronómie skúmajúca kozmické objekty v oblasti ultrafialového žiarenia

## **ultrafialové žiarenie = UV žiarenie**

elektromagnetické žiarenie s vlnovou dĺžkou od 1 nm do 400 nm

## **umbrálny bod**

malý bod zvýšenej jasnosti v umbre

## **UV žiarenie pozri ultrafialové žiarenie**

**vákuové ultrafialové žiarenie** pozri **d'aleké ultrafialové žiarenie**

**viacnásobná hviezda** = **viacnásobná hviezdna sústava**  
sústava troch alebo viacerých gravitačne viazaných hviezd

**viacnásobná hviezdna sústava** pozri **viacnásobná hviezda**

**vyrovnávacia snímka**

snímka referenčného, plošne homogénneho svetelného zdroja zhotovená digitálnou kamerou, slúžiaca na korekciu nerovnomerného osvetlenia a citlivosti detektora kamery; angl. ekvivalent *flat field*

**WMAP**

satelit určený na výskum reliktového žiarenia s vysokou presnosťou a veľkým uhlovým rozlíšením; skratka z angl. *The Wilkinson Microwave Anisotropy Probe*

*X-žiarenie* (nevhod.) pozri **röntgenové žiarenie**

**zákryt**

úkaz, pri ktorom jedno nebeské teleso prejde pred iným nebeským telesom alebo za ním

# Z HISTORICKEJ LEXIKY

---

## *Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (44)*

RUDOLF KRAJČOVIČ

**ostrý**, -á, -é, adj. majúci zaostrenú hranu, hrot, prenes. majúci drsný, drapľavý, pichľavý povrch, tak v sloven. i v náreč., adj. doložené vo význame „majúci drsný, drapľavý, nie hladký povrch“ v 17. stor., HSSJ III. 398 (stčes. *ostrý* nabrúsený i nerovný, hrboľatý, neschodný, poľ. *ostrý*, k názvu poľ. názov lúky *Ostra*, hory *Ostragóra*, Koz.Bad. II. 113 atď.). – *Stroluca* 1332, *Oztraluka* 1424, *Oztrólwka* 1518, *Ostra Luka* 1773, *Ostrolúka* 1920, *Ostrá Lúka* 1927, dnes *Ostrá Lúka*, obv. Zvolen; názov *Lúka* s orientač. prívl. *Ostrá* je motivovaný plochou porastenou trávou miestami narušenou štrkom alebo kamením s ostrými hranami, prípad. pichľavou burinou; výklad potvrdzuje údaj, že lúky sa nachádzajú v odlesnenej kotlinovej časti horského chotára (s n. v. 270 – 680 m) nazývanej *Pliešovská kotlina*, t. j. názov od koreňa *plieš-* v náreč. apel. *plieška* (v gemerských náreč. *pl'iaška*, SSN II. 835) lúčna rastlina, púpava, prípad. *pleška* ľud. púpava (uvádza sa v SSJ III. 90), pričom nemožno vylúčiť, že názov bol utvorený od koreňa *plieš-* či *pleš-* (v apel. *pliešok*, *pleš*) vo význame „trávnaté, stromami neporastené miesto, čistinka“ (k tomu p. SSN II. 829, 835); p. heslo *lúka*; najstarší záznam *Stroluca* (1332) bez zač. *o-* je zrejme pričinením pisára (porov. najstarší záznam názvu obce *Ostrov* v podobe *Stro* z r. 1113); z hist. názvov *Ostrolúka*, *Ostrá Lúka* sa novšie zaužíval názov *Ostrá Lúka*.

**ostur**, m., hist. apel. silnejší prút, palička, ktorou sa miernym udretím alebo štuchnutím poháňa na paši zaostávajúci, prípad. splašený dobytok, hlavne kozy a ovce, v sloven. dnes blízke *štúrit'* sotiť, štuchnúť, z neho expr. predp. *ko-* vzniklo apel. *koštúr*, ktoré vo význame „kolík, bodec na poháňanie volov“ je doložené v 17. stor. a vo význame „palica, prút“ v 18. stor., HSSJ II.



115, v náreč. blízke je apel. *koštúr* v prenes. význame „neposedný človek“, SSN I. 844 (apel. *kostur* je známe v moravsko-lašských náreč. vo význame „suchá vetva“, Mch. 281 atď.); p. heslo *osturňa*.

**osturňa**, f., hist. apel. miesto, kde sa pri pasení upokojuje splašený dobytok použitím prútov, suchých vetiev a pod., apel. utvorené od *ostur* silnejší prút, palica príp. miesta -ňa (ako v slovách *kôľňa*, *stajňa*); p. heslo *ostur*. – *Oszturnya* 1593, *Oszturnia* 1648, *Osturna* 1773, *Ostúrňa* 1808, *Osturňa* 1920, dnes *Osturňa*, obv. Kežmarok; názov motivovaný miestom, kde pastieri upokojujú plachý dobytok alebo do stáda naháňajú unikajúci dobytok silnejším prútom, prípad. postrkovaním na to prispôsobenou palicou a pod.; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že obec v minulosti bola pastierskou osadou, ktorú obývali v okolí známi bačovia (VSO II. 362); názov sa dodnes zachoval v hist. podobe *Osturňa*.

**osušiť**, verb. zbaviť vlhkosti, mokrasté miesto urobiť suchým, v sloven. *osušiť* vysušiť, na povrchu zbaviť vody, vysušiť močaristé plochy, v nárečiach blízke *osuchy* vysušené polia, močiare, Kál. 435, prípad. aj *osušok* vysušený močiar, miesto pri jeho blízkosti alebo vysušený priestor medzi blízkymi jarkami, SSN II. 657 (čes. *osušiti*, poľ. *suszyć*, *susz* suchý les, vysušená paseka, Brück. 524, srb., chorv. *osušiti* osušiť, *osušiti se* vyschnúť, k názvu blízke čes. *Sušany*, MJČS IV. 237, poľ. blízky názov *Sucholazy*, Koz.Bad. II. 367 atď.); p. heslá *suchý*, *sušiť*, *Sušane*.

**osušský**, -á, -é, adj. **osuský**, -á, -é, adj. slnkom vysušený povrch terénu, prípad. močaristé miesto, adj. od koreňa *suš-* v slovách *osušiť*, *vysušiť* adj. príp. -ský, -ská, -ské; p. heslo *osušiť*. – *Ozus* 1262, *Ossuska* 1773, *Osúska*, *Osuské* 1808, *Osuské* 1920, dnes *Osuské*, obv. Senica; názov je zrejme podľa vysušených piesočnatých mokrín v blízkosti založenej osady, dnes obce; reálnosť výkladu zvyšujú geologické údaje, podľa ktorých časť povrchu chotára (s n. v. 215 – 400 m) tvoria plochy piesku a nívne náplavy pôdy (VSO II. 362); najstarší dokl. možno čítať *Osúš* (1262), názov bol by utvorený od apel. *súš* vo význame „suchá zem, suché miesto“ (k tomu p. SSJ IV. 347) s predp. *o-* (ako v slove *osúch*), ale vzhľadom na ďalšie hist. záznamy môže ísť o vypustenie adj. konc. -ská či -ské pričinením pisára; záznam z r. 1773 *Ossuska* možno čítať *Ošuská*, názov v tejto podobe bol by utvorený z apel. *šúš* známeho v náreč. (k tomu porov. náreč. apel. *súš* i *šúš*, prípad. *sušava* i *šušava* krmivo pre ovce v podobe suchých vetvičiek, p. Kál. 638, 700);

z názov *Osušská*, *Osušské* v živej reči *Osuská*, *Osuské* sa zaužíval názov *Osuské*; záznamy *Ozus* (1262), *Ossuska* (1773), ktoré možno čítať *Osúš*, *Ošuské*, sa vyskytujú iba raz, preto ich existencia nie je pravdepodobná.

**oščadiť**, verb. uskromňovať sa, **ošťadiť** ušetriť, v sloven. ľud. *oščadiť* uskromňovať sa, v náreč. aj *šťadiť* živoriť, žiť v nedostatku, v núdzi, Kál. 689 (známe v stčest. *ščeděti* šetriť, MSCS 497, v morav. náreč. *oščádat se*, *ošťadat se* uskromňovať sa, žiť skromne, Mch. 523, poľ. *oszczędzać* šetriť, rus. *ščadiť* šetriť, ukr. *ščaditi* uskromňovať sa, šetriť, *ščadnyj* šetrný, Vas. IV. 495 n); p. heslo *oščadnica*.

**oščadnica**, f. miesto, kde sa uskromňuje, kde sa šetrí, apel. od koreňa *oščadn-* v adj. *oščadný* šetrný, uskromňujúci sa, príp. miesta *-ica* (ako v slovách *pivnica*, *zvonica*); p. heslo *oščadiť*. – *Oščadnica* 1773, *Osadnica* 1808, *Oščadnica* 1920, dnes *Oščadnica*, obv. Čadca; názov motivovaný skromným životom osadníkov, ktorí v čase založenia osady a jej raného rozvoja boli nútení šetriť, pretože žili v núdzi; obec založili valasi v 18. stor. a venovali sa chovu dobytky, oviec a spracovaniu dreva (VSO II. 362); údaje zvyšujú realnosť výkladu názvu hist. osady, dnes obce; záznam z roku 1808 *Osadnica*, ktorý možno vyložiť od apel. *osada* príp. miesta *-n-ica*, zrejme vznikol úpravou autora slovníka; pôvodný názov znel *Oščadnica* a v tejto podobe sa zachoval dodnes.

**oščadný**, hist. adj. ktorý sa uskromňuje hlavne šetrením; p. heslá *oščadiť*, *oščadnica*.

**oškrda**, f., expr. apel., **oškerda**, f. nástroj na úpravu kameňa tesaním; apel. známe v sloven. náreč. s významom „nástroj na tesanie“, prenes. „ošklivec, nepekný, zaostalý človek“, k tomu Kál. 437 (v stčest. známe *oškrd* nástroj na tesanie, v čes. náreč. apel. *oškrd*, *voškrda* má aj význam „nevzhľadný starší človek ako nádavka“, Mch. 421, poľ. *oskard* krompáč, čakan atď.). – *Oskrda* 1438, *Oskerdina Lihota* 1439, *Oskrda* 1598, *Oskerda* 1773, *Osskrda* 1808, *Oškrda*, *Oškerda* 1920, *Oškerda* 1927, dnes *Oškerda*, časť obce Kysucké Nové Mesto; názov od priezviska alebo prímena richtára obce *Oškrd*, ktorý v 14. stor. obec založil (VSO II. 363); priezvisko či prímeno richtára obce, prípadne jedného z jeho blízkych alebo vzdialených mohlo byť motivované nepríjemnou prísnu povahou prejavujúcou sa v styku s ľuďmi kritikou s ostrými slovnými výrazmi, neprímeranými výčitkami a pod.; záznam z r. 1439 v prepise *Oškerdina Lihota* naznačuje,

že obec založená richtárom menom *Oškrda* či *Oškerda* mala aj názov *Lehota* motivovaný tým, že istý čas po založení mala výsady, t. j. na istý čas bola oslobodená od daní (viac v hesle *lehota*); z hist. názvov *Oškrda*, *Oškerda* sa ustálil názov *Oškerda*.

**otročok**, m., zdrob. expr. apel., **otročík**, m. expr. pomenovanie človeka pracujúceho bez primeranej odmeny; apel. *otročík* mohlo vzniknúť od koreňa *otroč-* v slovese *otročiť* pracovať ako otrok, apel. *otročík* vzniklo zrejme od slova *otrok*: expr. zdrob. príp. *-ík* (ako v slovách *háčik*, *vtáčik*); p. heslo *otrok*. – *Atrachyk* 1274, *Otrochok* 1277, *Otrochok* 1291, *Otrokocs* 1773, *Otrokoč* 1920, *Otročok* 1927, dnes *Otročok*, obv. Revúca; názov podľa expr. prímena či priezviska v dvoch podobách *Otročik*, *Otročok*, čiže človeka, ktorý otročil, vykonával ťažkú prácu bez primeranej odmeny; výklad má oporu v údají z histórie obce, podľa ktorej kráľ. dvor sa v 13. stor. rozhodol napraviť spomenutú nepravosť rozhodnutím povýšiť synov otca v ľud. prostredí nazývaného *Otročik* (maďar. úradne *Atracsik*, k tomu porov. záznam z r. 1274 *Atrachyk*) na služobníkov kráľ. dvora a oslobodiť ich od služieb na hrade Gemer (VSO II. 363), neskôr v úradnom maďar. prostredí paralelný expresívny sloven. názov *Otročok* (porov. záznam *Otrochok* 1291) po prešmyknutí konc. *-čok* na *-koč* nadobudol podobu *Otrokocs*, o tom svedčí záznam z r. 1773 *Otrokocs* i súčasný maďar. názov obce *Otrokocs*; z hist. názvov *Otročik* a *Otročok* novšie sa ustálil názov *Otročok*.

**otrok**, m. bezprávny, nemajetný človek, v sloven. *otrok* v hist. význame „človek pozbavený práv, majetku a pod.“, apel. v tomto význame je doložené v 18. stor., HSSJ III. 427 (v sčest. *otrok* sluha, nevoľník, ale stol. *otrok* mladík, chlapec, Brück. 387, strus. *otrok* sluha, slovin. *otrok* dieťa, podobne bulh. *otroče* dieťa, k vývinu apel. v slovan. jazykoch p. Mch. 423). – *Adradic* 1113, *Otroc* 1156, *Otroky* 1343, *Horne Otrokowcze* 1773, *Horné Otrokowce* 1920, dnes *Horné Otrokowce*, obv. Hlohovec. – *Also Atrach* 1400, *Alsoatrak* 1416, *Dolne Otrokowcze* 1773, *Dolné Otrokowce* 1920, dnes *Dolné Otrokowce*, obv. Hlohovec, obec vznikla v chotári obce Horné Otrokowce; názov pôvodnej osady mal zrejme podobu *Otroci* (porov. dokl. z r. 1156 *Otroc*), ktorý neskôr nadobudol podobu topon. názvu *Otroky* (porov. dokl. z r. 1343), iste bol motivovaný pevne oploteným priestorom, kde bola umiestnená skupina otrokov určených na predaj; svedectvo o tom podáva maďar. názov bezprostredne susediacej obce *Wásard* (s dokl.

*Vasar*, *Vascard* 1156, *Wasard* 1214), z ktorej sa neskôr vyvinuli dve obce (porov. dokl. *Vasard*, *altera Wasard* z r. 1343, VSO I. 339), tie v sloven. prostredí dostali názvy *Dolné Vašardice* (*Dolno Wassardicze* 1773) a *Horné Vašardice* (*Horne Wassardicze* 1773) a od r. 1948 sloven. názvy *Dolné Trhovište* a *Horné Trhovište*, obv. Hlohovec; maďar. názvy vznikli z maďar. apel. *vásár*, prípad. z adj. *vásári* trhový, t. j. priestor vymedzený na trh, zrejme výmenný; pôvodné maďar. záznamy (*Vasar* 1156, *Wasard* 1214, *Wasard*, *altera Wasard* 1343 a i.) naznačujú, že o areál vymedzený na trh s otrokmi mal záujem aj uhor. kráľ. dvor; napokon výklad hist. názvov obcí potvrdzuje neďaleký názov *Zbehy* (s najstaršími dokladmi *Izbeg* 1269, 1292) utvorený z hist. apel. *izběg*, dnes v sloven. *zbeh* kto odniekiaľ utiekol, najmä z armády (viac v hesle *zbeh*); z hist. názvu topon. príp. *-ovce* vznikla podoba *Otrokovce*, ku ktorej pribudli orientačné prívl. podľa polohy *Dolné* a *Horné* a zložené názvy *Dolné Otrokovce* a *Horné Otrokovce* sa zaužívali.

**ovca**, f. domáce zviera chované na vlnu, mlieko, na výrobky z neho a mäso, a to doma alebo hromadne pasením obyčajne v ohradenom pastvisku, *Ovis aries*; v sloven. *ovca*, apel. doložené v 16. a 18. stor., HSSJ III. 430 (čes. *ovce*, poľ. *owca* atď.); p. heslá *ovčiar*, *ovčiarstvo*.

**ovčiar**, m. pastier oviec, chovateľ oviec (apel. od koreňa *ovc-*, *ovč-* v slovách *ovca*, *ovč*) činiteľskou príp. *-iar* (ako v slove *kraviar*), v náreč. i *ofčár* a pod., SSN II. 680; apel. doložené v 16. a 17. stor., HSSJ III. 431 (známe v moravsko-lašských náreč. *ovčír*, poľ. *owczarz*, srb., chorv. *ovčar* atď.); p. heslá *ovca*, *ovčiarstvo*.

**ovčiarstvo**, n., topon. apel. ohradené miesto s kolibou vybavené na hromadný chov alebo pasenie oviec (od apel. *ovčiar-* príp. priestoru *-sko* (ako v slovách *pastvisko*, *strnisko*); p. heslá *ovca*, *ovčiar*. – *Olcharzk* 1289, *Ovcsarszko* 1402, *Owcharczko* 1469, *Owcharczko* 1519, *Owčarsko* 1773, *Owčársko* 1808, *Ovčársko* 1920, *Ovčiarstvo* 1927, dnes *Ovčiarstvo*, obv. Žilina; názov bol motivovaný obyčajne ohradeným priestorom, kde ovčiari hromadne chovajú alebo pasú ovce; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že jej obyvatelia sa tradične venovali okrem poľnohospodárstva aj chovu oviec (VSO II. 363); hist. názov *Ovčiarstvo* sa ustálilo už v stredoveku.

**ozdín**, m., hist. apel. priestor ohradený múrom, hradbami (od koreňa *ozd-* v hist. slovese *ozditi* ohradiť múrom, hradbami, príp. miesta *-in* ako v slovách *kurín*, *včelín*), v sloven. je doložené hist. apel. *ozd* vo význame „muro-

vaná pec“ v 17. stor., adj. *ozdený* ohradený múrom v 18. stor., HSSJ III. 434 (najbližšie je stčes. *ozditi* obohnať múrom, hradbami, MSČS 290, verbum súvisí s čes. apel. *zed'* stena, v poľ. etym. blízke *zdun* hrnciar, Brück. 650, srb., chorv. *zid* múr, *zidati* murovať, stavať, Skok III. 653 atď.); p. heslá *ozdiť*, *Ožd'ane*. – *Osdin* 1279, *Vsdin* 1460, *Ozdiny* 1773, *Ozdín* 1808, *Ozdín* 1920, dnes *Ozdín*, obv. Poltár; názov založenej obce podľa názvu blízkeho hradu v rovnakej podobe *Ozdín* je motivovaný hradbami okolo hradu (hrad s podhradím sa spomína v r. 1279, VSO II. 364); názov obce po jej založení podľa blízkeho hradu *Ozdín* bol iste motivovaný tým, že obec od začiatku svojho založenia mala poddanský vzťah k hradu, k hradnému panstvu; hist. názov obce *Ozdín* sa ustálil už v stredoveku.

Z dejín obce je známe, že jej obyvatelia sa v minulosti okrem nevýnosného poľnohospodárstva venovali remeselnej výrobe drevených úžitkových predmetov (porov. VSO II.); vzhľadom na to nemožno vylúčiť, že v jej rannom rozvoji bola ohradená silným plotom najmä na ochranu skladov spracovaného dreva a výrobkov z neho; uvedené skutočnosti mohli mať vplyv na pomenovanie založenej obce podľa názvu hradu *Ozdín*, hlavne na jeho ustálenie.

**ozdiť**, verb. hist. *ozditi* obohnať vymedzený priestor hradbami, pevnými stenami (od apel. *zed'* s prep. *o-* so sloves. príp. *-i-t'* (ako v slovách *ohradiť*, *oplotiť*), v sloven. doložené iba hist. apel. *ozd* vo význame „murovaná pec“ v 17. stor. a *ozdený* vo význame „ohradený múrom“ v 18. stor., HSSJ III. 434 (*ozditi* známe v stčest. vo význame „ohradiť stenou, hradbami“, MSČS 290); p. heslá *ozdín*, *Ožd'ane*.

**ozor**, m., hist. apel. pozorovanie vymedzenej oblasti, dozeranie na istý priestor, apel. od koreňa *zor-* (v apel. *dozor*, *pozor*), v sloven. je najbližšie slovo *ozorky* vo význame „pozorovanie“, Kál. 443; v náreč. je známe aj apel. *ozor* obzerevanie sa, SSN II. 685 (v morav. náreč. je blízke apel. *zorky* vo význame „výzvedy“, Mch. 719, najbližšie je rus. apel. *ozor* vyzvedač, stráž, Vas. III. 126, k názvu poľ. názvy *Ozorzyn*, *Ozorow*, Koz. Bad. II. 126). – *Azar*, *Ozor* 1332, *Kysazar* 1342, *Male Ozorowcze* 1773, *Malé Ozorowce* 1808, *Malé Ozorowce* 1920, dnes *Malé Ozorowce*, obv. Trebišov. – *Azar* 1304, *Ozor* 1327, *Noghozor* 1352, *Welke Ozorowcze* 1773, *Velké Ozorowce* 1808, *Velké Ozorowce* 1920, dnes *Velké Ozorowce*, obv. Trebišov; názvy motivované okolím v blízkosti založenej obce pod dozorom stráže, prípad. sledovaným vyzvedačmi s cieľom

získať dôležité poznatky a pod.; realnosť výkladu potvrdzujú názvy na blízkom okolí, a to *Vojčice* (*Weyche* 1217), názov od zdrob. apel. *vojka*, to od *voj* vojenský oddiel, posádka (viac v heslách *voj*, *vojka*) a *Nový Ruskov* (*Ruzka* 1214), pôvodne *Ruská*, od adj. *ruská*, t. j. strážna posádka ruského pôvodu v službách uhor. kráľ. dvora (viac v hesle *ruský*). Sústava územne blízkych hist. názvov *Ozor* : *Vojka* : *Ruská* naznačuje, že ide o časť územia, ktoré si v stredoveku vyžadovalo pozorovanie, stráženie; k hist. názvu *Ozor* už v stredoveku po vzniku dvoch obcí sa pripojili orientačné prívl. *Malý* (maďar. *Kis-*) a *Veľký* (maďar. *Nagy-*), neskôr k názvu *Ozor* pribudla topon. príp. *-ovce* a spojenia *Malé Ozorovce* a *Veľké Ozorovce* sa zaužívali.

**Ožďane**, pl. živý ľud. názov obyvateľov s príbytkami neďaleko hradných múrov, hradieb; názov od koreňa *ozd-* v slovese *ozdiť* obohnať hradbami blízke okolie hradu (k tomuto významu hist. slovesa *ozditi* porov. význam stčes. slovesa *ozditi* obohnať hradbami, MSČS 290, viac v hesle *ozdiť*) utvorený obyvateľskou kolektívnou príp. *-'ane* (psl. *-jane*); p. heslá *ozdín*, *ozditi*. – *Osdyan* 1348, *Ozdyan* 1360, *Ozdanicz* 1773, *Ožďany* 1808, *Ožďany* 1920, dnes *Ožďany*, obv. Rimavská Sobota; názov v pôvodnej ľud. podobe *Ožďane* motivovala poloha založenej obce v blízkosti hradných múrov; výklad potvrdzuje skutočnosť, že v 14. stor. v blízkosti založenej obce bol hrad, ktorý v 17. stor. spustošili cisárske vojská, dnes na jeho mieste stojí kaštieľ postavený zo zvyškov hradu v 17. stor. (k údajom p. VSO II. 364); záznam z r. 1773 v prepise *Ožďanica* je jediný, preto je reálne predpokladať, že pochádza z pera autora lexikónu z r. 1773 (k tomu M. NO 37, hoci jeho existenciu v ľud. prostredí nemožno celkom vylúčiť; z hist. podoby názvu *Ožďane* topon. príp. *-any* vznikla dnešná podoba názvu *Ožďany*).

Z dejín obce na seba upozorňuje skutočnosť, že v obci pôsobili alebo študovali viacerí poprední sloven. činitelia, napr. v obci pôsobil dramatik *Ján Chalupka*, študovali napr. básnik *Ján Botto*, básnik *Janko Francisci-Rimavský*, básnik a literárny historik *Bohuslav Tablic* a iní (viac vo VSO II. 364).

#### SKRATKY

Literatúra

Brück. – BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna 1927.

HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Koz.Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanislaw; Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1923.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1968.

MJMS I. – II. – HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. – II. Praha: ACADEMIA 1970 – 1980.

M. NO – MAJTÁN, Milan: Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

SSN I. – II. – Slovník slovenských nárečí. I. – II. (A – P). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

Vas. I. – IV. – VASMER, Maks: Etymologičeskij slovar' russkogo jazyka. Pripravil O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo Progres 1964 – 1973.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: VEDA 1977 – 1978.

#### Iné skratky

a i. – a iné; a pod. – a podobne; adj. – adjektívum; apel. – apelatívum; atď. – a tak ďalej; bulh. – bulharský, bulharský jazyk, bulharčina; cit. – citovaný; čes. – český, český jazyk; češt. – čeština; dokl. – doklad; etym. – etymologický, etymologicky; expr. – expresívny; f., fem. – femininum; gen. – genitív; geogr. – geografický; hes. – heslo, heslá; hist. – historický; hromad. – hromadný; chorv. – chorvátsky, chorvátsky jazyk, chorvátčina; juž. – južný; kolekt. – kolektívny; konc. – koncový, koncovka; kons. – konsonant; kráľ. – kráľovský; lat. – latinský, latinský jazyk, latinčina; ľud. – ľudový; m – meter; m. – maskulínium; maďar. – maďarský, maďarský jazyk, maďarčina; mask. – maskulínium; men. – menný; morav. – moravský; n. – neutrum; n. v. – nadmorská výška; napr. – napríklad; náreč. – nárečie, nárečový; nem. – nemecký, nemecký jazyk, nemčina; obv. – obvod; obyč. – obyčajne, obyčajný; obyv. – obyvateľský, obyvatelia; odb. – odborný; p. – pozri; paral. – paralelný; pl. – plurál; pol. – poľský, poľský jazyk, poľština; porov. – porovnaj; predp. – predpona; prekl. – preklad; príp. – prípona; prípad. – prípadne; privl. – privlastňovací; privl. – privlastok; psl. – praslovanský, praslovanský jazyk, praslovančina; r. – rok, v roku; rus. – ruský, ruský jazyk; slovan. – slovanský; sloven. – slovenský, slovenský jazyk, slovenčina; slovin. – slovinský, slovinský jazyk, slovinčina; srb. – srbský, srbský jazyk, srbčina; stčes. – staročeský jazyk; stčest. – stará čeština; stor. – storočie; stpoľ. – staropoľský; strušt. – stará ruština; t. j. – to jest; topon. – toponymický; topon. apel. – apelatívum vyskytujúce sa len v názve osobitnou formou; topon. adj. – adjektívum vyskytujúce sa len v názve; uhor. – uhorský; ukr. – ukrajinský, ukrajinský jazyk, ukrajinčina; úrad. – úradný; verb. – verbum; výchsl. – východoslovenský; zač. – začiatkový, začiatok; zápslov. – západoslovenský; zdrob. – zdobený, zdobenina

# ZO STUDNICE RODNEJ REČI

---

## *Ako chutí mlieko (2 – dokončenie)*

Výrobok z kyslého mlieka, resp. zrazenina, ktoré vznikajú ohrievaním kyslého (kravského) mlieka, nazýva sa **tvaroh**. Toto slovo je známe vo všetkých slovanských jazykoch, no jeho pôvod je nejasný. Ako uvádza V. Machek, prípona *-ogъ* nie je u Slovanov priesračná a životná alebo živá domáca prípona, preto slovo *tvaroh* nemožno pokladať za pôvodne domáce (porov. Machek, 1968, s. 662).

Vo všeobecnosti je aj v slovenských nárečiach tvaroh známy ako jedlo z ohriateho kyslého mlieka: *Keť si kúpi mlieko, dám si ho sadnúť, odhrejmem a tvaruoch si spravím* (Ležiachov, o. Martin); *Narobím tvaroh do koláši* (Kociha); *Požňejši už daval'i baržej tote pulňene kolače, z makom, z ľekvarom i s tvarohom* (Baldovce, o. Levoča); *Jak še mľeko skiška, položime ho na slabi ohňik, poohrevame a tag ho zlejeme a mame tvaroch* (Kokšov-Bakša).

Na väčšine slovenského nárečového územia je rozšírená podoba *tvaroh*, v Šariši *tvaruch*, na okolí Zvolena a v Turci *tvaruoh*. Na určenie správneho významu tejto lexémy je dôležité vedieť, že pre tvaroh existuje rozptýlene v západoslovenských nárečiach, na Záhori a na východnom Slovensku pomenovanie *sir* (*sír*) s variantnými podobami *sier* (*siér*), ktoré sú časté v okolí Piešťan, Myjavy, Trenčína, Topoľčian a Bánoviec. V Tekove a Honte pomenúvajú tvaroh výrazom *sireňia* (v niektorých lokalitách Hontu i *sera*). Vo väčšine stredoslovenských nárečí však slovo *syr* označuje ovčie skľagané a odvarené mlieko v podobe hrudy (zemepisné rozšírenie porov. v ASJ IV, s. 190).

Jedlá s tvarohom boli obľúbené v každej domácnosti. Pripravovali sa *tvarohovie buchti* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš), *tvarohovie rezance* (Lišov, o. Krupina), *tvarohovej lepňe* (Čelovce), rôzne koláče, medzi ktorými najčastejšie dominuje *tvarožník* (napr. Šuľa, o. Modrý Kameň) či *tvarožníčok* (Králiky, o. Banská Bystrica).



Šikovné gazdinky kravský tvaroh uchovávali na dlhší čas tak, že ho vymiešali so soľou a rascou a natlačili ho do gelety. Takto upravený konzervovaný tvaroh poznali vo viacerých oblastiach Slovenska ako *starí sir* (Pernek, o. Malacky), *hníli sir* (Súľovce, o. Topoľčany), *hníli sir* (Sila, o. Nitra) a pod.: *Hníli sir bou v geletke na d'émikát* (Súľovce); *Na nešpor chlapi najrači baščili hníli sir, čo bów natlačení v kamennáčku* (Červeník, o. Hlohovec).

V obci Sokolče (o. Liptovský Mikuláš) sa na peci vo vrecúsku vysušený a dochutený tvaroh v tvare oštiepka nazýval *sušení tvaroh*. Keď sa nastrúhal, posýpali sa ním napríklad halušky, možno aj preto, že chuťou pripomínal bryndzu. O príprave takéhoto tvarohu vypovedajú nasledujúce doklady: *Tvaroh aj sušeli – pomiešali s kmínom a ze solu, to je chutní tvaroh na haluški, nastrúhá sa a už je, to je sušení tvaroch* (Beluša, o. Ilava); *Alebo sa dá siro* (odtečený tvaroh) *do prasuov* (lisov) *a je pekni tvaroch, ten sa muože posolidz a sušic. Ten sa mohol odložidz aj na celí rok, bol tvrdí, viprasovaní* (Veľké Rovné).

Potravinový výrobok z mlieka upraveného kvasnými procesmi je *syr*. Na fakt, že slovo *syr* miestami označuje tvaroh, upozorňuje aj V. Machek, ktorý lexému *syr* uvádza ako celoslovanskú. V. Machek uvažuje o praslovan-ských podobách *syрь*, *сыръ* a *syrišče*, pričom pomenovanie *syрь* stotožňuje s gréckym výrazom pre syr a predslovanské \**tūro-* dáva do príbuznosti s výrazom *tvar-ogъ*; v slovančine je *s-* za *t-* pravdepodobne vplyvom slova *servatka* (české *syrovátka*), príp. jeho základu \**serv-o*, pričom obe slová spolu vecne súvisia (porov. Machek, tamže, s. 599).

V slovenských nárečiach môžeme nájsť pomenovanie *syr* v uvedenom základnom význame vo všetkých troch hlavných nárečových oblastiach: *Sir a žinčica sa varí čiež tri razi čez d'eň* (Ľanovo); *Ňeplat'eli zme niž bačovi, o\_nam dal sir na ofcu* (Riečnica, o. Kysucké Nové Mesto); *Dobri chl'ip tam pekli na tim, na chmelu, vecka bulo tam vina, ovčoho sira* (Brezina, o. Trebišov).

Naznačili sme už, že na mnohých miestach Slovenska sa názov *syr* používa vo význame „tvaroh“, o čom svedčia nasledujúce doklady: *Dali in tri osuchi, lekvárové boli ze sirom navrchu* (Vištuk, o. Bratislava); *Ket sa siér dav na slíže, tag boli sirové slíže. Siér sa robev ze sellého kravského mlieka* (Šípkové); *Zajtrá urobím buhti ze sirom* (Poľný Kesov, o. Nitra); *A gu tomu abo haluški s kapustu, abo zo sirom, hñeceni abo krompl'ovo* (Brezina).

V uvedených významoch vystupujú v slovenských nárečiach aj podoby *siro, sera*: *Kiška sa dá ohrádz na šparhel a vileje sa do tvarožného vrecka a je hrutka, siro* (t. j. hrudka tvarohu; Veľké Rovné); *Doňiesou siro* (ovčí syr) *zo salaša* (Horná Lehota, o. Dolný Kubín); *A za to sera* (ovčí syr) *žďi tei peňaške po trochi prišle* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň).

Viaceré predchádzajúce doklady dokumentujú, že syr i tvaroh sú tradičnou obľúbenou potravinou a tvoria základ mnohých jedál (vo väčšine nasledujúcich dokladov ide vlastne o jedlá s tvarohom, najmä ak doklad pochádza z oblasti, kde slovo *syr* má význam „tvaroh“, resp. kde tvaroh označujú pomenovaním *syr*). Medzi najjednoduchšie patria viaceré variácie polievok, napr. *sirovica* (Bošáca, o. Trenčín) či *sirová poliévka* (Dolná Súča), čo je v podstate jednoduchá polievka zahustená ovčím syrom. Podľa dokladu z Pruského (o. Považská Bystrica) s trochou fantázie by sa dala takáto polievka uvariť: *Na pózd robeli s toho (sira z gelatki) sirové poliévki – zemáčik, kmín, cibulka, to sa uvarilo*. V Červeníku sa *sirovica* varí z *uhnilčaného* tvarohu, chleba a je zabarená mliekom: *Nevedzev sa nabažit téj sirovice*.

Veľkú skupinu jedál ochutených tvarohom (syrom) tvoria rôzne cestoviny, halušky, koláče a pod., označované jednoslovnými pomenovaniami typu *syrovník, syrovnák, syrník, syreňovce* a pod. Porov.: *Sirouňike zme pekávali dvojakie, skrúcaňie slatkie zo škoriceou a slaňie zo síreňin navrchu* (Pukanec); *Sobotu upečeme sirovníki* (Šurany, o. Nové Zámky); *Strinka napiékli fajnových sirovnákvón* (Brezová pod Bradlom, o. Myjava); *Sirovníki mi často pekli* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *sirník* (Skalica) a i. V uvedených príkladoch je reč o tvarohových koláčoch, ale *síreňouce* z Pukanca sú tvarohové rezance: *Priškrčkaj trocha tie síreňouce, ja takie lúbim*. Častejšie sa opisované jedlá pomenúvajú dvojslovnými spojeniami, napr. *síreňoví koláč* (Pukanec) – tvarohový koláč; *síreňovie haluške* (Pukanec), *sirové haluški* (Trakovice) – zemiakové halušky s tvarohom; *siroví osúch* (Slovenský Grob, o. Modra), *siroví osúšek* (Ardanovce) – okrúhly pečený koláč s tvarohovou nátierkou; *sirová buchta* (Štefanov, o. Senica), *sirová krafička* (Trakovice) – tvarohová buchta; *sirová taška* (Láb, o. Malacky) – koláč z tenkého vyťahnutého cesta s tvarohovou plnkou; *sirové slíže* (Šípkové), *sirové lokše* (Bernolákovo, o. Bratislava) – tvarohové rezance, resp. lokše; *sirová štrúdla* (Bernolákovo) – tvarohový závin a pod.

Populárne sa opäť stáva súčasťou mladšou generáciou novoobjavené tradičné východoslovenské veľkonočné jedlo z mlieka a vajec, nazývané *sirek* aj *sirec*: *Na Veľku noc še robil z vajec a ml'ika sirek* (Dlhá Lúka); *Na Veľku noz bula šoudra i sirec* (Bracovce, o. Michalovce). V Šamudovciach (o. Michalovce) mohlo spojenie *sirec z vajec* označovať i plnku do koláča s tvarohom.

Obľúbenou a rozšírenou lahôdkou je údený ovčí syr nazývaný *oštiepok*, príp. *oštiepka* (*oškiepka*). Pod týmto názvom ho poznajú na území so stredoslovenskými a čiastočne aj západoslovenskými nárečiami: *Keď mal hodne sira, robili sa oštiepki* (Hruštín, o. Námestovo); *Fajnie sa haluški zo strúhaním oštiepkom* (Liptovský Hrádok); *Žeňičke, a po čom sa tie oštiepke?* (Staré Hory); *Uš či splesnivali tia oščiapki* (Kameňany); *Oščiepku mám strašne rada* (Horná Mariková, o. Považská Bystrica). Z Hornej Lehoty pochádza zdobnený výraz *oštiepeček*. Prirovnaním *d'iefka má nohi ako oštiepki* dávajú v Zázrivej najavo svoj obdiv pekne formovaným ženským nohám.

Výrazy *sireň*, *sireňa*, *sireňie*, *sirenie*, *sirencia*, *sereňa* a pod. tiež úzko súvisia so syrom, tvarohom a mliekom. Okrem tekovského a hontianskeho slova *sireňa*, o ktorom bola reč pri názvoch tvarohu, môže ísť buď 1. o mledzivo (t. j. prvé mlieko po otelení kravy): *Už na druhej d'em* (po otelení) *zme si s toho ml'ieka, čo t'el'a nahalo, dale hriati, a to bolo sereňa* (Čelovce); *sireňie* (Ilava); *sereňa* (Krupina), alebo 2. o varením zrazené mledzivo (mlieko s mledzivom), ktoré chuťou i konzistenciou pripomína sladký tvaroh: *Otelila sa nám krava, maď urobila trenie haluški zo sireňim* (Chlebnica, o. Dolný Kubín); *Mlezivo d'eťi ňesťejú, aľe sireňie ano* (Brodzany); *Je tan trochu toho sirená na taniérku* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *sireňa* (Hybe, o. Liptovský Mikuláš); *sirencia* (Jakubovany, Liptovská Porúbka), ale môže to byť aj 3. varením zrazené kyslé (nabrznuté) mlieko: *Sťela som maťi mlieko na kávu a bolo s ňeho sireňie, a veď' bolo len o čera večera* (Návojevce), prípadne sú to 4. kúsky (hrudky) zrazenej mliečnej bielkoviny v (prevarenom) mlieku alebo žinčici: *Kcela som prevarid mlieko a ostali mi samie sireňe* (Staré Hory, o. Banská Bystrica); *Vibráľ zo žeňčici ľem sireňe* (Markušovce).

Keď v Pukanci začujeme výrok *má sa dobre ako pajed v síre*, znamená to, že sa mu darí. Rokmi overená skúsenosť, že dobrého mnoho

nebýva, dá sa vyjadriť slovami *malá hrutka, samí sir* (Krivá, o. Dolný Kubín).

**Srvátka** je priesvitná žltozelená tekutina, ktorá ostane z kyslého mlieka po oddelení zrazených častí, teda vlastne to, čo zostane po zrazení mlieka, prípadne po scedení tvarohu. Podľa V. Machka je pôvod výrazu *srvátka* (v češtine *syrovátka*) nejasný a nie je odvodený od slova *syr*; nepevnosť hlások a zloženia slova ukazuje, že základ bol iný a že slovo bolo až druhotne modifikované podľa výrazu *syr*. Jeho pôvod možno hľadať v latinčine, pričom pozoruhodný je taliansky nárečový výraz *sarédi-ga* (vo význame „srvátka“), čo by mohlo poukazovať na jeho románsky pôvod (p. Machek, tamže, s. 599). Slovo *srvátka* je známe vo všetkých slovanských jazykoch (napr. poľ. *serwatka*, hornoluž. *syrowatka* i *syr-watka*, dolnoluž. *serowatka*, ukraj. *syróvatka*, rus. *sývorotka*, slovin. *sirotev*, srb. a chorv. *surutka*, bulh. *surovatka* a pod.) a v slovenských nárečiach sa vyskytuje vo fonetických variantoch, porov. *srvátka* (stredné a západné Slovensko), *servátka* (východné Slovensko), *sirovátka* (Záhorie, oblasť Trnavy a Myjavu), napr. *U nás sa sirovátka alebo vipije, alebo spravím se sirovátki poléšku* (Skalica). Jedinečný slovotvorný variant *srvať* pochádza podľa výskumu K. Palkoviča (1969) z Ilavy.

Slovenská **bryndza** je mäkký výrobok z ovčieho syra so špecifickou slanou, mierne pikantnou chuťou. Je to vlastne tvarohový, vyzretý ovčí syr, ktorého pôvod treba hľadať na svahoch Karpát. Ide o starý valašský výraz, ktorého pomenovanie je na Slovensku doložené od r. 1470 a na Morave od r. 1576 (porov. Machek, tamže, s. 70). Pôvodom slova *bryndza* sa z hľadiska diachrónneho aj synchronného bližšie zaoberal napríklad P. Kopecký (2006). Z jeho analýzy a komparácie vyplýva, že slovo *bryndza* v slovenskom (aj odbornom) jazyku označuje jedinečný, špecifický produkt, zatiaľ čo v Rumunsku sa ním v súčasnosti pomenúva veľmi široká a pestrá škála syrových výrobkov (porov. Kopecký, 2006).

V nárečiach je na celom Slovensku rozšírená podoba *brindza* s variantom *brendza*: *Najlepšia je májová brindza* (Liptovský Hrádok, o. Liptovský Mikuláš); *Navarila son pirohi z brinzó* (Rochovce, o. Rožňava); *Brindza, to ból volakedi galetkoví sir, kupovala sa na karminu po pohrebe* (Brestovany); *F stredy navarima haluškoh z brendzu* (Torysa). Z nárečí je doložené aj deminutívum základného slova: *Je fajná tá brindziška* (Kameňany).

V domácnostiach sa najčastejšie pripravovali *brindzovia halúški* (Sása, o. Rimavská Sobota), *brenzovej kľočke* (Dačov Lom, o. Krupina), chutný bol i *brindzoví koláč* (Kameňany), ktorý nazývali v turčianskych nárečiach *brindzouňík* (Mošovce) a v gemerských *brindzaník*: *Maťi napekľi brindzaňiki* (Kociha). V niektorých liptovských nárečiach (napr. Hubová, o. Ružomberok) bol *brindzouňík* pagáč so zamiesanou bryndzou, no *brendzouňík* z Ábelovej bol tradičný vianočný koláč s bryndzovou plnkou alebo nátiarkou. Polievku z bryndze nazývanú *brindzouka* pripravovali v Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca).

Slovo *bryndza* sa uplatnilo aj vo frazeológii. Ak sa niekto dostal do ťažkostí vinou inej osoby, bolo namieste konštatovanie *do peknéj brindze si ma doštau* (Košťany nad Turcom, o. Martin). Niekedy bolo potrebné dotyčného *ťahad z brindzi* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota), teda zachraňovať ho z nepríjemnej, zlej situácie. Výroky *horká jeho brindza* z Rimavskej Píly a *horká jeho brendza* z Polichna (o. Lučenec) vypovedajú o niekom, kto nemá nič z toho, čím sa chváli. Výzva z Brestovian *zapladzme za brindzu a pome!* nabáda, aby sme vyrovnali podlžnosť a pobrali sa preč. Zo symboliky svadobného obradu pochádza ponaučenie uvedené v Zátureckého zbierke slovenských prísloví, porekadiel a úsloví (Záturecký, 1975): *Kde ti dajú bryndze, poberaj sa inde; kde ti dajú prasa, príď zasa*, t. j. keď mládenca pri nahováraní ponúknu bryndzou, znamená to, že ho odmietajú, ak mäsom, prijímajú ho.

Pre mnohých je pochúťkou prevarená srvátka z ovčieho mlieka nazývaná **žinčica**. Toto slovo, tradične považované za súčasť pastierskej karpatskej kultúry, má v slovenských nárečiach aj podoby *žinkica*, *ženťica*, *žántica*, *ženšic*: *Žinčica sa varí čieš tri razi čez d'eň* (Iľanovo); *Óšácva mliako sã misí pomiašãč s telãcim klãgom, ebi bula ženšic* (Brusník); *Dal'i nám do hrňšoka ženťici* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Zo žufankou to znova rostrepem a potem uš seda sir naspodek, sir je ťaški a žinčica zostala navrchu* (Riečnica); *Zos totej servatki odvarime ženčicu* (Hrabkov, o. Prešov); *žinkica* (Madačka, o. Lučenec); *žántica* (Šivetice, o. Rožňava). Na salašoch sa pila *slatká žinčica*, t. j. čerstvá: *Napi sa slatkej žinčice!* (Staré Hory), a skysnutá, teda *kislá (kvašna) žinčica*: *Kisuú ženťicu rad'i vauasi zo švãpkof* (Zázrivá, o. Dolný Kubín); *kvašna ženčica* (Chrasť nad Hornádom, o. Spišská Nová Ves). O *sekanej žinčici* známej zo spišských salašov sa

vravelo, že sa jedávala lyžicou. Spišskí bačovia ju varili dovtedy, kým sa v nej neurobili hrčky. Liptovská žinčica je v porovnaní s ňou hladká. V Lazisku (o. Liptovský Mikuláš) nazývajú vrchnú vrstvu na varenej žinčici *žandárska žinčica*. Detailné rozlíšenie a pomenovania žinčice ponúkajú v Zázrivej: *Vrchná ženčica je uš tá z vrchu, čo muošfe liškou jest, druhá je srediža a tá treťa kapčarka*. V Hubovej môžeme počuť názov *žintičník*, čo je v podstate tekutina, ktorá zostala po vyberaní syra a z ktorej sa žinčica varí: *Žintičníka je dost, bude aj žinticä*.

Ďalšie mliečne produkty, ako rozmanité jogurty, acidofilné mlieka s vyberanými príchutami, zakysanky, kefiry s mnohými príchutami a i., dostali rozvojom mliekarenského priemyslu zelenú a zaznamenávajú v súčasnom období veľkú obľúbenosť, no nepatria už k tradičným domácim mliečnym produktom.

*Miloslav Smatana*

#### LITERATÚRA

HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. 4. zv. Lexika. Časť prvá – Mapy. Časť druhá – Úvod, komentáre, dotazníky, indexy. Bratislava: Veda 1984.

Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

KOPECKÝ, Peter: Bryndza. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 1, s. 64 – 65.

PALKOVIČ, Konštantín: Nárečová terminológia súvisiaca s dojením a spracovaním mlieka. In: Jazykovedné štúdie. X. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969, s. 162 – 175.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968. 868 s.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Slovník slovenského jazyka. 1. – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník slovenských nárečí. 1., 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

ZÁTURECKÝ, Adolf, Peter: Slovenské, prislovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Tatran 1975. 760 s.

# ROZLIČNOSTI

---

## *Rod a skloňovanie geografického názvu Ťumeň*

V elektronických aj v tlačенých médiách sa nezriedka stretáme s názvom ruského mesta *Ťumeň* (rus. Тюмень), ktoré leží v Západosibírskej nížine. Všimli sme si, že autorom jazykových prejavov robí používanie tohto názvu isté problémy. Jednak je to pravopisná podoba názvu, jednak jeho rodové zaradenie a skloňovanie, ale aj náležitá podoba odvodeného prídavného mena. V písomných, ale aj v ústnych jazykových prejavoch sa môžeme stretnúť nielen s podobou *Ťumeň* s mäkkou spoluhláskou *ň* na konci, ale aj s podobou *Ťumen* s tvrdou spoluhláskou *n*, napr. ... *zámky na moste sú napríklad veľkou raritou aj sibírskeho mesta Ťumen...* – *Mladík z ruského mesta Ťumen sa chcel zachrániť pred besniacou priateľkou, tak skočil do odpadovej šachty.* – *K úmrtiu 28-ročnej Jeleny Ivaščenkovej, štvornásobnej majsterky Európy v džude, prišlo v meste Ťumen.* (Doklady sú z internetových stránok.) Keďže v ruštine je v grafickej podobe na konci po písomne *n* mäkký znak a vo výslovnosti je spoluhláska *ň*, nie je dôvod, aby sa v slovenčine spoluhláska, resp. písmeno *ň* nezachovávali. Napokon názov *Ťumeň* sa v tejto grafickej podobe zachytáva v relevantných publikáciách, ako sú napríklad Malý atlas sveta (Bratislava: Správa geodézie a kartografie na Slovensku 1959), Atlas sveta (Bratislava: Slovenská kartografia 1970), Malá zemepisná encyklopédia ZSSR (Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1977; ďalej MZE ZSSR), Pyramída – encyklopedický časopis moderného človeka (Tri – Tur, ročník XV, č. 178, apríl 1986. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor), Školský atlas sveta (Bratislava: Slovenská kartografia 1990), Malá slovenská encyklopédia Beliana (Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Goldpress Publisher 1993) atď.

Rodové zaradenie geografického názvu *Ťumeň* je v jazykovej praxi rozkolísané. Niektorí autori jazykových prejavov zaraďujú tento názov k podstatným menám mužského rodu, ako sa o tom možno presvedčiť aj

na internetových stránkach. Na ilustráciu uvádzame niekoľko dokladov: **Ruský Ťumeň stále vyhráva.** – *Nastin milovaný Ťumeň.* – *Tou prvou je White Christmas, ktorú zložil skladateľ Irving Berlin, rodák z ruského Ťumeňa.* – *Biatlonistka Anastasia Kuzminová, rodáčka z ruského Ťumeňa...* – *Rozhodol som sa zrušiť účasť na turnaji v ruskom Ťumeni...* – *Baku má železničné spojenie s gruzínskym Tbilisi, ukrajinským Charkovom a ruským Rostovom, Ťumeňom...* Na internete môžeme však nájsť aj doklady na používanie názvu Ťumeň ako podstatného mena ženského rodu, napr. **Ťumeň bola prvým ruským mestom na Sibíri.** – *... na challengerový turnaj do ruskej Ťumene.* – *Adrián Sikora prehral v 1. kole challengerového turnaja v ruskej Ťumeni.* – *A vlastne aj celé mesto, lebo Banská Bystrica je v porovnaní s miliónovou Ťumeňou, kde som sa narodila, menšie a milé mesto.*

Na základe dokladov z jazykovej praxe sa vynára otázka, či je správne geografický názov *Ťumeň* zaraďovať medzi podstatné mená mužského rodu a skloňovať ho so zreteľom na jeho zakončenie podľa vzoru *stroj*, alebo ho zaraďovať medzi podstatné mená ženského rodu a skloňovať ho podľa vzoru *dľaň*. Podstatné mená zakončené na spoluhlásku *ň* sa v spisovnej slovenčine zaraďujú medzi podstatné mená mužského rodu vzoru *stroj*, ale aj medzi podstatné mená ženského rodu vzoru *dľaň* (porov. Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 96, resp. 108). Platí to nielen o všeobecných podstatných menách, ale aj o vlastných menách, medzi ktoré patria aj geografické názvy. Mužského rodu sú napr. všeobecné podstatné mená *budzogáň; deň, hrebeň, jačmeň, jaseň, kameň, kmeň, kremeň, lupeň, mäkčeň, oheň, peceň, peň, plameň, prameň, ražeň, remeň, stupeň; vetroň; trň; behúň, plavúň, šlahúň* atď. Ženského rodu sú napr. všeobecné podstatné mená *daň, dľaň, kampaň, rúbaň, stráň, zbraň; báseň, jeseň, pečeň, pieseň, plesseň, povodeň, poživeň, vášeň; náplň; jabloň; čerň* a všetky názvy zakončené na prípony *-areň, -áreň, -iareň*. Mužského rodu sú napr. geografické názvy *Kriváň* (názov obce aj vrchu na Slovensku), *Muráň* (názov obce, rieky aj vrchu na Slovensku), *Podkriváň* (názov obce na Slovensku), *Padáň* (názov obce na Slovensku); *Báhoň* (názov obce na Slovensku); *Katuň* (názov rieky v Rusku), *Toruň* (názov mesta v Poľsku); *Vrakuň* (názov obce na Slovensku). Ženského rodu sú napr. geografické názvy *Kazaň* (názov mesta v Rusku), *Kodaň* (názov hlavného mesta



Dánska), *Poznaň* (názov mesta v Poľsku), *Radvaň* (názov obce, dnes mestskej časti Banskej Bystrice), *Riazaň* (názov mesta v Rusku), *Syzraň* (názov mesta v Rusku); *Kubáň* (názov rieky v Rusku); *Třeboň* (názov mesta v Česku). Geografické názvy zakončené na *-eň* sú prevažne ženského rodu, napr. *Choceň* (názov mesta v Česku), *Plzeň* (názov mesta v Česku), *Podtureň* (názov obce na Slovensku), *Tureň* (názov obce na Slovensku), *Viedeň* (názov hlavného mesta Rakúska), ale mužského rodu je názov prírodnej rezervácie *Hetméň* pri obci Lehnice v Dunajskostredskom okrese a názov ruského jazera *Ilmeň*.

Geografický názov *Ťumeň* sa ako podstatné meno mužského rodu používa v relevantných publikáciách citovaných na začiatku, napr. *V ostatnom období sa Ťumeň stal základňou využitia veľkých ložísk ropy a zemného plynu...* (MZE ZSSR, s. 696); *Z hlavných lokalít ťažobného priemyslu vedú potrubia na Ural..., do Ťumeňa, Omska a do Kuzbasu* (tamže, s. 699); *Ťumeň bol prvým ruským mestom na Sibíri* (Pyramída, s. 5684); *Ťumeň je dôležitý aj ako uzol železničnej dopravy...* (tamže, s. 5684).

Z naznačeného možno urobiť záver, že v slovenčine je primerané geografický názov *Ťumeň* používať so spoluhláskou *ň* na konci a zaraďovať ho medzi podstatné mená mužského rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *stroj*. V nepriamych pádoch má názov *Ťumeň* tieto tvary: v genitíve tvar *Ťumeňa*, v datíve tvar *Ťumeňu*, v akuzatíve tvar *Ťumeň*, v lokáli tvar (v) *Ťumeni*, v inštrumentáli tvar *Ťumeňom*.

V súvislosti s názvom *Ťumeň* sa treba zmieniť aj o náležitej podobe prídavného mena, lebo v jazykovej praxi možno zaznamenať nielen podobu s tvrdou spoluhláskou *n*, teda *ťumenský*, napr. *Ťumenský právnický inštitút*, *Ťumenská oblasť Ruskej federácie*, *Ťumenská ropná spoločnosť*, *ťumenské gymnázium*, ale aj s mäkkou spoluhláskou *ň*, *ťumeňský*, napr. *ťumeňský oblasťný gubernátor*, *ťumeňský región*, *Ťumeňská oblasť*, *budova Ťumeňskej radnice*. V spisovnej slovenčine sa však mäkká spoluhláska *ň* pred príponou *-ský* mení na tvrdú spoluhlásku *n*, napr. *Kriváň – krivánsky* (*Krivánsky potok*), *Muráň – muránsky* (*Muránsky hrad*), *Báhoň – báhonský* (*báhonský kostol*), *Kazaň – kazanský* (*kazanský chrám*), *Kodaň – kodanský* (*kodanský prístav*), *Poznaň – poznanský* (*poznanský arcibiskup*), *Radvaň – radvanský* (*Radvanský jarmok*), *Riazaň – riazanský* (*Riazanská ulica*), *Plzeň – plzenský* (*plzenské pivo*), *Viedeň – viedenský* (*viedenský valčík*), preto aj od názvu

*Ťumeň* má prídavné meno náležitú podobu s tvrdou spoluhláskou *n*, *ťumenský*, teda *Ťumenský právnický inštitút*, *Ťumenská oblasť*, *Ťumenská ropná spoločnosť*.

Na záver možno ešte dodať, že obyvateľské mená od názvu *Ťumeň* majú podobu s tvrdou spoluhláskou *n*, *Ťumenčan* – *Ťumenčanka* podobne, ako je *Báhončan* – *Báhončanka*, *Plzenčan* – *Plzenčanka*, *Viedenčan* – *Viedenčanka*.

*Matej Považaj*

# SPRÁVY A POSUDKY

---

## *Významné životné jubileum prof. PhDr. Jána Findru, DrSc.*

Koncom marca sa v plnom pracovnom nasadení významného životného jubilea osemdesiatich rokov dožil vynikajúci vysokoškolský pedagóg, autor vyše dvadsiatky knižných publikácií a veľkého množstva vedeckých štúdií, odborných a popularizačných článkov a člen redakčnej rady nášho časopisu prof. PhDr. Ján Findra, DrSc.

Profesor Ján Findra sa narodil 25. 3. 1934 v Málinci v Lučenskom okrese. Po štúdiu na gymnáziu v Lučenci v rokoch 1953 až 1957 absolvoval štúdium slovenského jazyka a dejepisu na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Po skončení vysokoškolského štúdia štyri roky pôsobil na Pedagogickej škole pre vzdelanie učiteľov národných škôl v Lučenci, odkiaľ v roku 1961 prešiel do Banskej Bystrice na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogického inštitútu, z ktorého sa v roku 1964 po reorganizácii pedagogického vzdelávania stala Pedagogická fakulta. Tu prešiel všetkými pedagogickými stupňami, najprv ako odborný asistent, potom ako docent a napokon ako profesor. Okrem toho šesť rokov bol vedúcim katedry, v rokoch 1989 až 1992 dekanom fakulty a po vzniku Univerzity Mateja Bela v roku 1992, o čo sa sám výrazne pričínil, stal sa jej prvým rektorom. V rokoch 1990 až 1993 bol poslancom Slovenskej národnej rady a od roku 1993 do roku 2000 bol vedúcim Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky. Potom sa vrátil do pedagogického procesu ako profesor na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela a v súčasnosti je profesorom na Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela.

Hneď na začiatku svojej pedagogickej činnosti si prof. Ján Findra uvedomoval dôležitosť vhodných učebníc slovenského jazyka pre študentov, ktorí si vybrali učiteľský smer štúdia, a tak sa v spoluautorstve s inými pedagógmi zúčastnil na príprave viacerých učebníc, ako sú *Slovenská gramatika*

*a sloh pre II. ročník pedagogických škôl* (1963), *Slovenská gramatika a sloh pre 3. a 4. ročník pedagogických škôl* (1965), *Cvičenia zo štylistiky* (1974), *Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva 1. stupňa základnej školy* (1983). Niektoré z učebníc vyšli vo viacerých vydaniach. Potreba sústavne sa starať o kultivovanie jazykových prejavov používateľov slovenčiny viedla nášho jubilanta k tomu, že svoje postrehy z pozorného sledovania ústnych či písomných jazykových prejavov si nenechával iba pre seba, ale zaujímal k nim odborný postoj v podobe popularizačných príspevkov publikovaných vo viacerých periodikách, ako banskobystričský *Smer*, resp. *Smer* na koniec týždňa, *Nová cesta*, *Verejná správa*. Tu možno spomenúť aj jeho autorskú spoluúčasť na príprave *Slovníka literárnovedných termínov* (1979), do ktorého vypracoval štylistické heslá doplnené príkladmi zo slovenskej prózy i poézie. Štylistické heslá vypracoval aj do kolektívneho diela *Encyklopédia slovenskej jazykovedy* (1993).

Nevšedný záujem mal prof. Ján Findra o umelecký prednes, čo sa prejavovalo nielen v tom, že sa ako člen odborných porôt a vedúci seminárov zúčastňoval na mnohých podujatiach súvisiacich s umeleckým prednesom, ale aj v tom, že svoje poznatky a skúsenosti z tejto oblasti zhrnul v rozsahom menších praktických publikáciách, ako sú *Poznámky o súčasnom umeleckom prednese* (1969), *Recitácia, recitátor; režisér* (1971), *Umelecký prednes prózy* (1975), *Umelecký prednes na prvom stupni základnej školy* (1987), a v širšie koncipovanej práci *Umenie prednesu* (1974). Na tieto publikácie istým spôsobom nadväzujú aj práce *Ústny prejav a umelecký prednes* (1986; v spoluautorstve) a *Stavba a prednes rečníckeho prejavu* (1989).

Hlavným bádateľským záujmom prof. Jána Findru však bola štylistika a analýza predovšetkým umeleckých textov, ale aj odborných a publicistických textov. Výsledkom odborného záujmu o umelecký text boli štúdie a odborné články, v ktorých z rozličných aspektov analyzoval jazykové a štylistické prostriedky použité v tvorbe slovenských spisovateľov Ladislava Balleka, Jaroslavy Blažkovej, Františka Hečka, Rudolfa Jašíka, Petra Jilemnického, Alexandra Matušku, Vladimíra Mináča, Ladislava Novomeského, Euda Ondrejova, Vincenta Šikulu, Františka Švantnera, Ladislava Ťažkého, Boženy Slančíkovej-Timravy, Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského a v tvorbe literatúry pre mládež, ale aj knižná publikácia *Rozbor štýlu prózy. Prostriedky a postupy Jašíkovho individuál-*

neho štýlu (1971). V oblasti štylistiky sa venoval teoretickým aj praktickým otázkam, okrem iného klasifikácii štýlov, umeleckému štýlu, publicistickým žánrom, kompozícii slohového útvaru, kompozícii rozprávania, vzťahu medzi slovom a kontextom, vyjadreniu postoja v prehovore, štylistike internetových textov, štylistike slovosledu, stavbe odseku a iným témam, ktoré našli odraz v jednotlivých štúdiách a odborných článkoch. Výsledky výskumu v oblasti štýlov a štylistiky zhrnul v teoretickej knižnej publikácii *Štylistika slovenčiny* (2004), v ktorej predstavil novú, vlastnú koncepciu štylistiky a na ktorú nadväzuje prakticky orientovaná práca *Štylistika slovenčiny v cvičeniach* (2005).

Vo viacerých štúdiách a článkoch sa jubilant zamýšľal nad normou, úzom, kodifikáciou a jazykovou praxou a veľkú pozornosť venoval aj teoretickým a praktickým otázkam jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Svoje názory na uvedenú problematiku publikoval v rozličných periodikách, okrem iných aj v časopisoch *Kultúra slova* a *Slovenský jazyk a literatúra* v škole. Nevyhýbal sa ani problémom súvisiacim s jazykovou politikou a so zákonom o štátnom jazyku. Viaceré esejisticky ladené texty s naznačenou problematikou publikované v rozličných periodikách zhrňujúco vyšli aj v knižnej publikácii *Jazyk, reč, človek* (1998). Mnohé štúdie a články publikované v priebehu desaťročí v rozličných zborníkoch a periodikách našli svoje miesto v súbernej publikácii *Jazyk v kontextoch a textoch* (2009).

Ako vynikajúci jazykovedec a pedagóg sa prof. Ján Findra stal členom viacerých odborných komisií a vedeckých rád. Za svoju vedeckú a pedagogickú činnosť získal viaceré významné ocenenia.

Pri príležitosti vzácneho životného jubilea želáme prof. PhDr. Jánovi Findrovi, DrSc., najmä pevné zdravie a veľa tvorivých síl, aby ešte dlho mohol pokračovať vo vedeckej a pedagogickej činnosti, vo výskume nášho národného jazyka a v starostlivosti o kultivovanie jazykových prejavov.

*Matej Považaj*

---

**KS**

# SPYTOVALI STE SA

---

**Krepovatenie vlasov.** – V telefonickej jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme odpovedali na otázku, či je správny výraz *krepovatenie*, ktorý sa používa v súvislosti s kozmetikou na vlasy.

Starostlivosť o vlasy sa v posledných desaťročiach venuje oveľa viac pozornosti ako kedysi. Zdravé a krásne vlasy sú ozdobou nielen každej ženy, ktorá o seba dbá, ale aj mužov. V drogériách, v predajniach s kozmetikou alebo v kaderníctvach si možno vybrať z bohatej ponuky rozličných prípravkov na umývanie a ošetrovanie vlasov, napr. šampónov, kondicionérov, krémov, gélov, olejov, masiek alebo sér, pričom na každom z nich sa uvádza, na čo je určený: na zdravé vlasy, na zväčšenie objemu vlasov, na lepšie rozčesávanie vlasov, na rast vlasov či na to, aby boli vlasy hladké, lesklé, hydratované ap.

Pri opisovaní funkcie kozmetických výrobkov, ktoré dodávajú lesk matným a mierne zvlneným vlasom, začal sa používať výraz *krepovatenie*, napr. *olej proti krepovateniu vlasov*; *sérum v spreji dodá vlasom lesk, pružnosť a chráni ich pred krepovatením*; *šampón vlasy čistí a redukuje krepovatenie*; *kondicionér vlasy vyživuje a pomáha predchádzať krepovateniu vlasov*; *silikóny pomáhajú zachovať rovnováhu vo vlasoch, uhladia ich a zabraňujú krepovateniu*. Označenie *krepovatenie* bolo motivované tým, že vlasy, ktoré sa vo vlhkom prostredí zvlnia a sú bez lesku, prípadne suché vlasy s podobnou štruktúrou spôsobenou farbením, fénovaním či trvalou, pripomínajú *krep* (pružnú látku s drobnou zvlneným povrchom – porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, ďalej KSSJ) alebo *krepový papier* (materiál, ktorý poznáme zo školských čias ako vhodný na výrobu mávadiel alebo karnevalových masiek). Charakteristika vlasov s použitím slova *krepovatenie* je výstižná, no sloveso *krepovať*, z ktorého slovo *krepovatenie* vychádza, v našich slovníkoch nenájdeme. V Pravidlách slovenského pravopisu a v KSSJ sú iba slová *krep* a *krepový*. V 2. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka z r. 2011 je popri slovách *krep* a *krepový* aj sloveso *krepovať* (jedným

z jeho dvoch významov je „zvlňovať vlasy špeciálne upravenou kulmou“, ako aj podstatné meno *kreporanie* s dvomi významami (ako textilný a papiernický termín). Všeobecný význam slovesa *kreporovať* je „spôsobovať, aby niečo bolo krepové alebo ako krep“ a sloveso *kreporovať* možno potom vysvetliť ako „získavať, nadobúdať tvar a štruktúru krepu“. Podobne boli utvorené slovesá *octovať* „nadobúdať vlastnosti octu“ (KSSJ), napr. *víno octovatie; hrčkovať* „stávať sa hrčkovitým“, napr. *karamel pri varení niekedy hrčkovať; kašovať* „stávať sa kašovitým“ (KSSJ), napr. *sneh na ceste kašovateľ; rôsolovať* „stávať sa rôsolovitým“ (KSSJ) alebo „meniť sa na rôsol“ (Slovník slovenského jazyka, 3. zv., 1963), napr. *marmeládu za stáleho miešania varíme, kým nezačne rôsolovať; rohovať* „stávať sa rohovitým“ (KSSJ), napr. *vysušená pokožka môže rohovať*.

Sloveso *kreporovať* aj jeho tvar *kreporovanie* sú správne utvorené a na charakterizáciu vlasov, ktoré svojou štruktúrou a povrchom pripomínajú krepový materiál, sú vhodné a významovo jasné.

Iveta Vančová

# Z NOVÝCH VÝRAZOV

---

*Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (42)*

**mimoafrický** -ká -ké príd. ▶ nesúvisiaci s Afrikou, africkým svetadielom, s Afričanmi; nachádzajúci sa mimo Afriky; nepochádzajúci z Afriky; iný ako africký, neafrický: *mimoafrické rozvojové krajiny; najstaršie mimoafrické fosílie praludí; prírodné zdroje Afriky často využívajú mimoafrické nadnárodné spoločnosti*

**mimoakademický** [-d-] -ká -ké príd. **1.** ▶ nesúvisiaci s vedeckou inštitúciou, akadémiou vied; nesúvisiaci s činnosťou pracovísk akadémie; usku-točujúci sa mimo pôdy akadémie; iný ako akademický, neakademický: *mimoakademické prostredie, pracovisko; m. účastník kongresu; ústavná knižnica poskytuje služby aj mimoakademickým používateľom*

**2.** ▶ nesúvisiaci s akadémiou, vysokou školou univerziténeho typu, s vysokoškolskými učiteľmi, študentmi akadémie, neakademický: *spolupráca fakulty s partnermi z mimoakademického prostredia; vychovávať odborníkov pre akademickú i mimoakademickú prax*

**mimobankový** -vá -vé príd. ▶ uskutočňujúci finančné operácie mimo banky; nachádzajúci sa mimo budovy banky; nesúvisiaci s bankou, nebankový: *mimobankové zmenárne; mimobankové subjekty; mimobankoví investori; mimobanková činnosť; m. trh; mimobankové priestory; mimobankové úspory; získať, zabezpečiť mimobankové zdroje*

**mimobilančný** -ná -né príd. ekon. ▶ nesúvisiaci s bilanciou, číselným účtovaním; ktorý je vyňatý z bilancie: *m. investičný fond; mimobilančné úvery, pôžičky; mimobilančné financovanie; mimobilančné produkty komerčných bánk; mimobilančné bankové operácie platobný styk, poradenstvo, vystavovanie bankových záruk a ďalšie služby*

**mimobratislavský** -ká -ké príd. ▶ nachádzajúci sa na inom mieste Slovenska ako v Bratislave; nepochádzajúci z Bratislavy; iný ako bratislavský: *mimobratislavské regióny; mimobratislavskí účastníci podujatia; hostovanie mimobratislavských divadiel v hlavnom meste; kuriérska služba pre mimo-*



bratislavských zákazníkov; auto s mimobratislavskou značkou; banka otvorila tretiu mimobratislavskú pobočku

**mimobunkový** -ká -ké príd. biol. ▶ nachádzajúci sa mimo bunky, mimo buniek, základných jednotiek živých organizmov; nesúvisiaci s bunkami: *mimobunkové bielkoviny; mimobunkové prostredie organizmu; prenos informácií z mimobunkového priestoru do buniek; krv a lymfa sú neustále cirkulujúce mimobunkové tekutiny; mimobunkové trávenie* trávenie, pri ktorom sa prijaté živiny rozkladajú v tráviacej rúre živočíchov, napr. hlístovcov, mäkkýšov, op. vnútrobunkové trávenie

**mimocenový** -vá -vé príd. ekon. ▶ nesúvisiaci s cenou, hodnotou tovaru vyjadrenou v peniazoch; nerealizovaný prostredníctvom ceny, ale založený na zlepšení kvality, technických parametrov, starostlivosti o zákazníka, servisu a pod.; iný ako cenový, necenový: *mimocenové opatrenie; mimocenové kritériá; mimocenové faktory ponuky a dopytu; mimocenová podpora producentov mlieka; regulácia trhu dotáciami a mimocenovými nástrojmi*

**mimocestný** -ná -né príd. dopr. 1. ▶ určený do terénu, nie na cesty, cestné komunikácie: *mimocestné pojazdné strojné zariadenia; mimocestné vozidlá* napr. lesnícke a poľnohospodárske traktory; *výroba a predaj mimocestných autoplášťov*

2. ▶ nesúvisiaci s cestnou dopravou; nachádzajúci sa mimo cestných komunikácií: *m. spôsob dopravy* železničná, letecká, námorná doprava; *vybudovanie mimocestných parkovísk; motory používané v baniach, stavebníctve a inej mimocestnej činnosti*

**mimocievny** -na -ne príd. lek. 1. ▶ nachádzajúci sa mimo ciev; syn. extra-vaskulárny; nesúvisiaci s cievami: *mimocievna tekutina; únik plazmy do mimocievneho priestoru; kontrakcia mimocievnych hladkých svalov*

2. ▶ aplikovaný mimo ciev: *mimocievne podanie látky; rozvoj intervenčných cievnych i mimocievnych rádiologických metód*

**mimocirkevný** -ná -né príd. ▶ existujúci al. uskutočňujúci sa mimo cirkvi, jej organizačných štruktúr; ktorý nie je cirkevný (ale môže byť cirkvi hodnotovo blízky), necirkevný: *mimocirkevné prostredie; mimocirkevné organizácie, združenia; m. vplyv, záujem; využívanie mimocirkevných finančných zdrojov; je známy aj v mimocirkevných kruhoch; najvyššie vatikánske ocenenie, ktoré možno udeliť mimocirkevným osobám* [NO 2004]

**mimočítankový** -vá -vé príd.: škol. (*spoločné*) *mimočítankové čítanie* ▶ individuálne čítanie odporúčanej literatúry (ako súčasť výučby slovenského ja-

zyka), ktoré má u žiakov podporiť celoživotný záujem o literatúru a čítanie kníh; *mimočítanková literatúra*

**mimofakultný** -ná -né príd. ▶ nesúvisiaci s fakultou, základným organizačným útvarom vysokej školy s príbuznými študijnými odbormi; nepochádzajúci z prostredia fakulty; ktorý nie je pracovníkom fakulty: *mimofakultné pracovisko; mimofakultní členovia odborných porôt; mimofakultné aktivity v prospech fakulty; spolupráca s mimofakultnými pracovníkmi; financovať učebné texty z mimofakultných prostriedkov, zdrojov; do zborníka prispeli aj odborníci z mimofakultného prostredia*

**mimofutbalový** -vá -vé príd. ▶ nesúvisiaci s futbalom, športovou kolektívnou hrou, nesúvisiaci s futbalistom, s futbalistami; iný ako futbalový, nefutbalový: *mimofutbalové aktivity; mimofutbalové prostredie; m. zážitok; mimofutbalové problémy; príjem z mimofutbalových sponzorských zmlúv; O mimofutbalový rozruch sa postaral na konci prvého polčasu fanúšik, ktorý preskočil oplotenie za portugalskou bránkou. [Sme 2004]; Najhorší bol mimofutbalový život, vo voľnom čase som sa nudil a to človeka ubíja. [P7 2005]*

**mimogalaktický** [-t-] -ká -ké príd. astron. **1.** ▶ nachádzajúci sa mimo našej Galaxie; nepochádzajúci z našej Galaxie: *mimogalaktické časti vesmíru; mimogalaktické objekty, útvary, hmloviny*

**2.** ▶ súvisiaci s hviezdnyimi sústavami a objektmi za hranicami našej Galaxie: *mimogalaktická astronómia; žiarenie má m. pôvod*

**mimohniezdny** -na -ne príd. ▶ súvisiaci s iným obdobím života vtákov, ako je hniezdenie, starostlivosť o znesené vajčka a vyliahnuté mláďatá: *hniezdny i m. výskyt vtáctva; migrácie medzi hniezdiskami a mimohniezdnyimi územiami; výrub stromov a kríkov možno robiť len v mimohniezdnom období, teda od 1. augusta do 31. marca*

**mimohokeyový** -vá -vé príd. ▶ nesúvisiaci s hokejom, športovou kolektívnou hrou na ľade, nesúvisiaci s hokejistom, s hokejistami; iný ako hokejový, nehokejový: *mimohokeyové aktivity; mimohokeyové skúsenosti; nájsť si čas aj na mimohokeyové záľuby; aký je váš najväčší m. športový zážitok?*

**mimohudobný** -ná -né príd. ▶ nepatriaci do oblasti hudby; nesúvisiaci s hudbou; iný ako hudobný, nehudobný: *m. vplyv; mimohudobné okolnosti vzniku skladby; mimohudobné vzťahy, záľuby; inšpirovať sa mimohudobnými námetmi; k jeho mimohudobným aktivitám patrí maľovanie a sochárstvo*

**mimojadrový** -vá -vé príd. 1. biol., genet. ▶ ktorý nie je súčasťou bunkového jadra; uskutočňujúci sa, prebiehajúci mimo bunkového jadra: *mimojadrová časť vajíčka*; *mimojadrové chromozómy*; *mimojadrové mutácie*; *mimojadrová dedičnosť* prenášanie dedičných faktorov inou bunkovou organelou ako jadrom, cytoplazmatická dedičnosť

2. drev. *mimojadrové drevo* ▶ obvodová vrstva dreva pod kôrou odlíšená svetlejším sfarbením od staršej, tmavšej vnútornej časti

**mimokĺbový** -vá -vé príd. lek. ▶ prejavujúci sa al. pôsobiaci mimo kĺbov, pohyblivých prepojení dvoch al. viacerých kostí: *mimokĺbové príznaky*, *prejavy choroby*; *mimokĺbová bolesť*; *mimokĺbové formy reumatizmu* bolestivé stavy šliach, šlachových úponov, svalov a väziva

**mimoklubový** -vá -vé príd. 1. ▶ nesúvisiaci s klubom, záujmovým spoločenstvom; existujúci, konajúci sa na inom mieste ako v klube: *mimoklubové súťaže*, *výstavy*; *mimoklubová distribúcia filmov*; *na akcii privítame aj mimoklubových návštevníkov*

2. šport. ▶ nesúvisiaci s klubom, športovým oddielom; ktorý nie je členom klubu; iný ako klubový, neklubový: *m. turnaj*; *m. rozhodca*; *asociácia mimoklubových hráčov*, *golfistov*; *súhlas klubu s mimoklubovými aktivitami futbalistov*; *Investície by v troch etapách výstavby [štadióna] mali prísť z mimoklubových zdrojov.* [Šp 2007]

**mimokoaličný** -ná -né príd. polit. ▶ ktorý nie je súčasťou koalície, dočasného spojenia rôznych politických strán vo vláde: *opozícia zložená z mimoparlamentných a mimokoaličných strán*; *Získať si v parlamente širšiu podporu na plnenie vládneho programu aj z radov mimokoaličných poslancov.* [HN 2004]

**mimokresťanský** -ká -ké príd. ▶ nesúvisiaci s kresťanstvom, rozšíreným svetovým náboženstvom; nevyznávajúci vieru v Ježiša Krista a jeho učenie; založený na inom ako kresťanskom náboženstve, nie kresťanský: *mimokresťanské náboženstvá*; *mimokresťanské hnutie*; *mimokresťanské písomnosti, texty*; *mimokresťanská filozofia, morálka*; *najstaršie mimokresťanské svedectvá*; *mnohé dochované kultúrne tradície majú kresťanské i mimokresťanské korene*

**mimokoreňový** -vá -vé príd. bot. ▶ uskutočňujúci sa mimo koreňa, podzemnej časti rastlín: *mimokoreňová výživa rastlín*; *mimokoreňové prihnojovanie*

**mimolesný** -ná -né príd. biol., ekol. ▶ existujúci, nachádzajúci sa na inom mieste ako na území lesa, nelesný: *mimolesné územie*, *stanovište*; *m. biotop*; *mimolesné dreviny*; *mimolesná vegetácia Zvolenskej kotliny*; *starostlivosť o mimolesnú zeleň*

**mimoliturgický** -ká -ké príd. ▶ nesúvisiaci s liturgiou, bohoslužobným poriadkom al. vykonávaním jednotlivých obradov; uskutočňujúci sa mimo liturgie: *mimoliturgické biskupské oblečenie; m. kult; farský m. život; mimoliturgická pieseň; tradícia mimoliturgických hudobných podujatí v kostolných priestoroch; mimoliturgické prejavy úcty ku krížom* [ER 2004]

**mimomestský** -ká -ké príd. **1.** ▶ ktorý nie je súčasťou mesta; existujúci al. uskutočňovaný na inom území ako v meste: *mimomestská doprava, premávka; mimomestské spoje; jazdiť po mimomestských komunikáciách; Dnes už zbor spieva aj pri mestských a mimomestských cirkevných slávnostiach.* [KN 2005]

**2.** ▶ nepochádzajúci z mesta: *mimomestskí obyvatelia, návštevníci; Mimomestskí pacienti budú musieť viac cestovať.* [HN 2007]

**mimomzdový** -vá -vé príd. ▶ ktorý nie je súčasťou mzdy, peňažnej odmeny za vykonanú prácu al. odpracovaný čas, nepeňažný: *m. benefit; m. systém odmeňovania; mimomzdová motivácia pracovníkov príspevky na stravovanie, dopravu, vzdelávanie a pod.: znižovanie mimomzdových nákladov*

**mimonáboženský** -ká -ké príd. ▶ existujúci mimo náboženstva, mimo viery v Boha a obradov s tým spätých; nemajúci náboženský pôvod al. charakter; iný ako náboženský, nenáboženský: *mimonáboženské historické pramene; spolupráca cirkvi s mimonáboženskými organizáciami; kritika náboženstva z mimonáboženských kruhov* [Anton Hlinka]

**mimonemocničný** -ná -né príd. ▶ nesúvisiaci s nemocnicou, lôžkovým zdravotným zariadením; neposkytovaný v nemocnici: *mimonemocničné prostredie; mimonemocničná ošetrovateľská starostlivosť; mimonemocničné zdravotnícke služby; zdravotnícka pomoc v mimonemocničných podmienkach*

**mimoobrazový** -vá -vé príd. film., telev. ▶ odohrávajúci sa mimo filmového obrazu; neprítomný na filmovom al. televíznom zábere: *m. monológ; mimoobrazové výpovede; mimoobrazové zvuky vyplývajúce z autorského prístupu k zobrazovanej akcii, scéne, napr. komentáre, dramatická hudba, op. vnútroobrazové zvuky; násilné udalosti sa často odohrávajú v mimoobrazovom priestore; v ére nemého filmu sa dialógy zobrazovali na mimoobrazových titulkoch*

Alexandra Šuftiarska

## Vysvetlivky

### Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- lexikalizované spojenie alebo terminologické spojenie
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie
- ▣ prihniezdovanie

### Zoznam použitých skratiek zdrojov

- ER Etnologické rozpravy
- HN Hospodárske noviny
- KN Katolícke noviny
- NO Národná obroda
- P7 Plus 7 dní
- Šp Šport

---

# KS

## *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (8)*

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viacšie o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

**nátrž** -e -í ž. (slovo je už v SSJ) odb. pozdĺžne porušenie svahu: *svahová n.*; *erózna n.*; *n. prístupovej komunikácie*; *n-e* v *snehovej pokrývke*; vodohosp.: *brehová n.* pozdĺžne porušenie brehu koryta vyvolané podmieňaním; *pravobrežná n.*

**navádzáč**<sup>1</sup> -a D a L -OVI mn. -í m. živ. (slovo je už v SSJ) **1.** kto navádza (usmerňuje) niekoho v pohybe ap., navigátor: *letecký n.*; *n. na letisku*; *pred zrakovo postihnutým bežcom beží n.*; *spoločne so svojim n-om skončili druhí* **2.** kto navádza niekoho obyč. na niečo zlé: *n. na vykrádanie sociálnej pokladnice*, *n. na matkovraždu*

**navádzáč**<sup>2</sup> -a D -U L -í mn. N a A -E m. neživ. **1.** odb. prístroj al. mechanizmus slúžiaci na navádzanie, na usmerňovanie niečoho: *laserový n.*, *solárny n.*; *hadicový n.*, *kolieskový n.*; *n. papiera*, *n. pásky*, *n. kolies*; *n. na skrutky* **2.** dopr. druh cestnej komunikácie, privádzáč: *n. na diaľnicu*, *n. na centrum*, *diaľničný n. na mestský okruh*

**návar** -u m. (slovo je už v SSJ) odb. vrstva kovu navarená na iný kov: *n. ocele*; *vyhotovenie n-u kovovým práškom*; *kontrola kvality n-ov*; **návarový** príd.: *n. kov*, *n. materiál*, *n-á elektróda*; *n-á skúška*

**návarok** -rku m. odb. navarená časť zariadenia: *kruhový n.*, *n. kotúčovej brzdy*, *n. s plochým tesnením*; **návarkový** príd.: *n. prešmykač* na bicykli; *n-á verzia pre veľký prevodník*

**navážkový** príd. odb. súvisiaci s navážkou, s navázaním, s tým, čo sa naváža: *n. materiál*, *n-á hlina*, *n-á skládka*; *n. kopec* vzniknutý navážkou

**navážok** -žku m. (slovo je už v SSJ) odb. navážené množstvo niečoho: *n. skúšobnej vzorky*, *n. ropného výrobku*, *n. soli*, *n. extraktu*

**navážovací** príd. určený na navažovanie: *n. systém*, *n-ia miska*, *n-ia nádobka*, *hliniková n-ia lopatka*; *n-ia linka*

**navážovačka -y** -čiek ž. odb. nádobka s vekom na váženie tuhých al. kva-  
palných látok: *sklená n., n. s viečkom, n. so zátkou*

**navijakový** príd. súvisiaci s navijakom: *n. pohon, n. prístrešok; n. náraz-  
ník, n-á hadica; n. hadicový systém; n. vzlet vetroňa*

**návin** -u m. (slovo je už v SSJ) **1.** navinutie: *správny n. rolety, spôsob n-u 2.*  
navinutý materiál (priadza, vlákno, plátno ap.): *n. na cievke, n. 1000m; hor-  
ný n., kryt n-u látky; návinový príd.: *n. materiál, n-é kotúčky, n-é hriadele**

**návodný<sup>1</sup>** príd. (slovo je už v SSJ) odb. obrátený k vode, smerujúci k vode: *n.*  
*sklon, n. svah hrádze, n. roh na hati, n. pilier, n-á hrana, n-á strana*

**návodný<sup>2</sup>** príd. slúžiaci ako návod, obsahujúci návod na konanie: *n. doku-  
ment, n. materiál, n. text, n-é obrázky; n-á otázka* navádzajúca na odpoveď;  
*n-é úlohy; návodnosť* -i ž.: *metodická n., n. myšlienok, n. konania; stupeň  
n-i hrového materiálu*

**návratový** príd. **1.** týkajúci sa návratu, vzťahujúci sa na návrat: *n. modul,  
n-á kabína; n-é postupy 2. týkajúci sa vrátenia, vzťahujúci sa na vrátenie: *n.*  
*fond, n. list, n. lístok; n. protokol**

**nebezpečnostný** príd. týkajúci sa nebezpečenstva, súvisiaci s nebezpe-  
čenstvom: *n. príplatok, n-é riziko, n-é kritériá; n-á trieda* trieda pracovnej  
činnosti určená v závislosti od bezpečnostného rizika

**nedohoda -y** -hôd ž. nedosiahnutie dohody: *n. o mzdách, n. o kompe-  
tenciách; n. predstaviteľov parlamentných strán, n. európskych lídrov na  
stabilizácii eurozóny*

nedoslýchavý, správne **nahluchlý, hluchastý**; nedoslýchavosť, správne **na-  
hluchlosť**

**nefér** hovor. **I.** neskl. príd. nečestný, nestatočný, neférový: *n. argumenty, n.*  
*hra, n. zákrok; poukazovať na n. praktiky; súdy nechránia pred n. úvermi; to  
je n. II. prisl. nečestne, nestatočne, neférovo: *hrať n., konať n.**

**nechyateľný** príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa nedá al. nedal chytiť; ktorý sa  
nemôže chytať: *n. signál; n-é rybičky; šport.: n. smeč, n. volej, n-á hlavička,  
n-á strela; n. servis, n-é podanie* (vo volejbale, v tenise ap.); *n. gól; nechy-  
tateľne* prisl.: *n. skórovať; n. kopnutý priamy kop; n. trafil pravý horný roh;*  
**nechyateľnosť** -i ž.: *n. druhu; n. televízneho signálu; n. strely*

**nejednota -y** ž. (slovo je už v SSJ) nejednotnosť, nesúlad, nezhoda: *n. v poli-  
tických názoroch, n. štandardných politických strán, n. opozície; n. proces-  
ných postupov*

**nekonzument** -a m. kto nekonzumuje, nespotrebuje nič: *n. alkoholu, n. piva, n. hovädzieho mäsa, n. zeleniny; skupiny konzumentov a n-ov biopotravin*

**nemiešateľný** príd. ktorý sa nedá miešať, zmiešavať s niečím: *olej n. s vodou; s vodou n-á chladiaca kvapalina; nemiešateľnosť* -i ž.: *n. éteru s vodou; n. produktov*

**nepostrádateľný** príd. (slovo je už v SSJ) subšt. ktorý, ktorého nemožno nahraďiť, ktorý nemôže chýbať, nenahraditeľný, veľmi potrebný, prepotrebný: *n. pomocník, n. módny doplnok*

**nepredvídateľný** príd. (slovo je už v SSJ) **1.** ktorý nemožno predvídať: *n. vývoj, n. dej; n-á udalosť, n-á chyba; n-é okolnosti* **2.** ktorého konanie nemožno predvídať: *n. človek, n. politik, n-á osobnosť; nepredvídateľne* prísł. (slovo je už v SSJ): *n. negatívny vplyv; reagovať n., správať sa n.; nepredvídateľnosť* -i ž.: *n. počasia, n. prírodných katastrof; n. výmenného kurzu; n. konania*

**nespojité** príd. ktorý je oddelený, odčlenený, ktorý netvorí celok s niečím iným: *n. regulátor; n. signál; n. pohyb, n. vývoj; n-á regulácia; nespojito* prísł.: *n. orientované systémy; n. prebiehajúce procesy; žiarenie je vysielané n.; nespojitost'* -i ž.: *n. materiálu; n. zemskej kôry; n. elektrického náboja*

**nešľachetník** -a mn. -ci m. (slovo je už v SSJ) zried. i náb. nešľachetný človek: *n. nebýva pozhnaný; n-ci budú odvrhnutí; n-ci zavraždili spravodlivého muža*

**neurón** [n-] -u m. (slovo je už v SSJ) fyziol. základná stavebná a funkčná jednotka nervovej sústavy, nervová bunka: *motorické n-y, senzorické n-y, pohybové n-y; telo n-u; n-y v mozgu; analýza aktivity n-u; neurónový* príd. (slovo je už v SSJ): *n. model, n-á sieť; n. metabolizmus; inform. n. počítač výpočtové zariadenie imitujúce správanie neurónu al. súboru neurónov*

**neustávajúci** príd. ktorý neprestáva, neustáva: *n. kašeľ, n. smiech; n-a bolesť; n. tlak; n. dážď*

**neutralizátor** [n-l-] -a mn. n a A -y m. neživ. **1.** neutralizačná látka: *n. pachy, n. tabakového zápachu, n. kyslosti* **2.** neutralizačné zariadenie: *n. kyselín*

**nevyvrátiteľný** príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa nedá vyvrátiť: *n. argument, n. dôkaz, n-á domnienka; n-á teória; nevyvrátiteľne* prísł.: *n. preukázať skutočný vznik dopravnej nehody; n. potvrdiť nedotknuteľnosť vlastníckeho práva; nevyvrátiteľnosť* -i ž. (slovo je už v SSJ): *n. domnienky, n. nejakého faktu, n. tvrdenia*



**nezaradený** príd. **1.** ktorý nie je zahrnutý do (usporiadaného) celku; ktorý nie je začlenený do rovnorodého celku: *n. materiál, n. tovar; n-á tvorba; n-á vysoká škola; n. poslanec* ktorý nie je členom nejakého poslanskeého klubu **2.** ktorý nie je nastavený do príslušnej polohy: *n. rýchlostný stupeň; n-á rýchlosť; nezaradenosť* -i ž.: *sociálna n.; n. do spoločnosti; n. obrázkov do textu*

**nezaraditeľný** príd. ktorý sa nedá zaradiť: *tematicky n., žánrovo n.; právne n.; n. hudobný štýl; n. pesničkár; nezaraditeľne* prísl.: *výsledok sa pohybuje n. na hraniciach folku, džezu a klasiky; n. špecifický typ; nezaraditeľnosť* -i ž.: *žánrová n.; n. do módného štýlu; n. filmu do presnej žánrovej kategórie*

**nezastupiteľný** príd. (slovo je už v SSJ) ktorého, ktorý nemožno zastúpiť, ktorý nemôže byť zastúpený, ktorého, ktorý nemožno nahradiť: *n. činiteľ, n. kultúrny fenomén; n. význam slovenského jazyka; n-á úloha štátu; les má n-é miesto v živote človeka; rodič je n.; dobrovoľníctvo je n-á forma pomoci; členstvo v redakčnej rade je n-é; nezastupiteľne* prísl.: *chémia n. zasahuje do života modernej spoločnosti; hudba a spev n. patria do nášho života; lesy n. ovplyvňujú zloženie atmosféry Zeme; nezastupiteľnosť* -i ž.: *n. podnikania v hospodárstve; n. stavebníctva v slovenskej ekonomike*

**niklovaný** [n-] príd. (slovo je už v SSJ) ktorý je pokrytý vrstvou niklu: *n. povrch, n. valec, n. plynový guľový ventil, n-á skrutka, n-á hlaveň, n-á spojka, n-é kliešte, n-é nožnice; n-á mosadz*

**niklovať** [n-] -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) pokrývať vrstvou niklu: *chemicky n., galvanicky n.; n. rám kolesa, n. výfuk; časť striebornej bižutérie sa n-uje*

**nistej** [ň-t'-] -e -í ž. (slovo je už v SSJ) tech. spodná časť vysokej pece, v ktorej sa zhromažďuje vytavený kov a troska: *n. pece; valcová n.; plášť n-e, výmurovka n-e; chladenie n-e; nistejový* príd. (slovo je už v SSJ): *n-é pece; n-é plyny*

**nízkoenergetický** [-en-] príd. **1.** odb. ktorý má nízku spotrebu energie: *n. dom, n-á stavba; n-á chladnička; n-á žiarovka* **2.** ktorý dodáva organizmu nízky obsah cukrov, tukov a energie: *n-á strava, n-á diéta; n-é potraviny, n-é nápoje; nízkoenergeticky* prísl.: *n. orientované stavebné postupy; nízkoenergetickosť* -i ž.: *n. domu, n. objektu*

**nízkohlukný** príd. ktorý má nízku hlučnosť, ktorý spôsobuje nízku hlučnosť: *n. motor, n. stroj, n. ventilátor, n-é zariadenie; n-é pracovisko; n. asfaltový koberec*

**nízokoteplotný** príd. odb. **1.** ktorý je upravený na nízku teplotu, ktorý dosahuje nízku teplotu, ktorý má nízku teplotu: *n. kotol, n. radiátor, n-é tepelné čerpadlá; n. vykurovací systém; n. ohrev; n-é vlastnosti; n. priestor* **2.** ktorý sa vykonáva al. uskutočňuje pri nízkej teplote: *n-é žihanie; n-á korózia; nízokoteplotne* prísl.: *n. odolný; n. vypaľovaná keramika; n. variť* pri nízkej teplote; **nízokoteplotnosť** -i ž.: *n. systému*

**novoprijatý** príd. (slovo je už v SSJ) práve, nedávno prijatý: *n. žiak, n. študent, n. zamestnanec, n. uchádzač o štúdium; n. zákon, n-á vyhláška, n-á legislatíva, n-á smernica, n-é pravidlá*

**novoukladaný** príd. práve, nedávno ukladaný: inform. *n. súbor*; práv.: *n. disciplinárny trest, n-é sankcie*

**novouložený** príd. práve, nedávno uložený: *n. biologický materiál; n. plynovod; n-á povinnosť zdravotného poistenia*; inform. *n. súbor*; práv.: *n. trest odňatia slobody, n. disciplinárny trest*

**nožiar** -a m. (slovo je už v SSJ) výrobca nožov: *umelecký n., amatérsky n.; špičkový n., zručný n.; Slovenská asociácia n-ov; nožiarsky* príd. (slovo je už v SSJ): *n-a oceľ, n-e nity; n. tovar, n-e výrobky; n. majster; n-e remeslo; n-a dielňa; nožiarstvo* -a -tiev s. (slovo je už v SSJ) **1.** iba jedn. nožiarsky odbor: *poľovnícke n., umelecké n., budúcnosť n-a; múzeum n-a* **2.** nožiarska prevádzkareň, nožiarska dielňa: *najväčšie n. na Slovensku*

**nulovací** príd. **1.** týkajúci sa nulovania; slúžiaci na nulovanie: *n. mechanizmus, n-ie zariadenie; n-ia metóda* **2.** elektrotech. slúžiaci na spájanie kovových častí, ktoré nevedú prúd, s nulovým vodičom: *n. vodič, n. mostík, n-ia skrutka, n-a svorka, n-ia svorkovnica*

**nulovať** -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSJ) **1.** nastavovať, nastaviť na nulu: *n. počítadlo, n. váhu; n. servisné intervaly; n. signalizáciu poruchy, n. skóre; n. na aute denný tachometer; n. vyúčtovanie spotreby, n. jednotlivé položky* **2.** elektrotech. spájať, spojiť kovové časti, ktoré nevedú prúd, s nulovým vodičom

Matej Považaj

**ISSN 0023-5202**

**MIČ 49 300**